

પ્રાણમન્થાવળી.
અન્થ ૪ થો.

વ્યવહારભાનુ.

કોર્મલ ૩ આના.

—+—+—+—

સહાયક પાસેથી ૨ આના.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કોપીરાયિટ વિભાગ] .

અનુક્રમાંક ૧૮૯૯ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ વ્યવહાર લઘાનુ

વિષય ૫૨૯૬૭૪:૧

પ્રાણમન્થાવલી-ગ્રન્થ ૪ થો.

ઓરમ્

વ્યવહારભાનુ.

મૂળ હિન્દી ઉપરથી

કર્તા

પ્રાણજીવન વિકલદાસ શુભ, ખી. એ.

પ્રસિદ્ધ કરનાર

વીરજી, શુભ અને કંપની.

૨ ને ભોધવાડો, મુંબઈ.

તત્ત્વવિવેચક છાપખાનામાં છાપ્યું.

સંવત્ ૧૯૧૩.

કીંમત ૩ આના.

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૮૮૮

આ પુસ્તક સંબંધી ગ્રંથસ્વામિત્વના સર્વે હક સન ૧૮૬૭ ના એક્ટ
૨૫ પ્રમાણે રજીસ્ટર કરાવી કર્તાએ સ્વાધીન રાખ્યા છે.

પ્રસ્તાવના.

આ પુસ્તક મૂળ હિન્દી ભાષામાં મહર્ષિ સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતીએ લખેલું છે અને તેમાં સંસાર-વ્યવહારની મુખ્ય મુખ્ય બાબતોનો વૈદિક સિદ્ધાંતની રૂએ ઉત્તમ ઉપદેશ કર્યો છે. નાના બાલકોને નાનપણથીજ ધાર્મિક શિક્ષણ આપવા માટે આ પુસ્તક અત્યંત ઉપયુક્ત છે અને તેનું ગુજરાતી ભાષાંતર થવું અત્યંત લાભકારક હોવાથી તેનો કેટલોક ભાગ અમે અઠવાડિક આર્યમાં પ્રગટ કર્યો હતો. પરંતુ આર્યના જુના તેમજ નવા ગ્રાહકો પાસે આ ગ્રંથ પુસ્તક રૂપે જળવાઈ રહે તેથી તે પુસ્તકના આકારમાં પ્રથમથીજ છાપ્યું છે. ગ્રંથની શ્રેષ્ઠતા વિષે અત્રે વધારે લખવાનું પ્રયોજન નથી. પ્રત્યક્ષ ગ્રંથ વાંચવાથીજ ગ્રંથકર્તાના ઉચ્ચ વિચારો, સ્વદેશપ્રીતિ, સત્યપ્રિયતા આદિ શ્રેષ્ઠ ગુણોનો ખ્યાલ વાંચકો સહજ કરી શકશે.

ભૂમિકા.

મેં આ સંસારમા પરીક્ષા કરી નિશ્ચય કર્યો છે કે જે મનુષ્ય ધર્મયુક્ત વ્યવહારમાં બરાબર વર્તે છે તેને સર્વત્ર સુખલાભ થાય છે અને જે વિપરીત વર્તે છે તે સદા દુઃખી થઈ પોતાની હાનિ કરી લે છે. જુઓ કે જ્યારે કોઈ સત્ય મનુષ્ય વિદ્વાનોની સભામાં અથવા કોઈની પાસે જઈ પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે નમ્રતાપૂર્વક નમસ્તે આદિ કરી બેસી બીજાની વાત ધ્યાન આપી સાંભળે છે અને તેમનો સિદ્ધાંત બાળી લઈ નિર-ભિમાની થઈ યોગ્ય પ્રત્યુત્તર આપે છે ત્યારે સન્ન જન લોક પ્રસન્ન થઈ તેનો સત્કાર કરે છે, અને જે આડું અવળું બકે છે તેનો તિરસ્કાર કરે છે. જે મનુષ્ય ધાર્મિક હોય છે તેો યત્ન પણ તેનો વિશ્વાસ તથા સત્કાર કરે છે, અને જે અધર્મી હોય છે તેો તેના વિશ્વાસ તથા સત્કાર મિત્ર હોય છે તે પણ કરતા નથી. લોકી મનુષ્ય પણ થોડી વિદ્યા અથવા શ્રેષ્ઠ શિક્ષા મેળવી સુશીલ થાય છે ને તેનું કોઈ પણ કાર્ય બગડતું નથી. માટે મનુષ્યોને ઉત્તમ શિક્ષા મળવા વાંસ્તે સર્વ વેદાદિ શાસ્ત્ર તથા સત્યાચારી વિદ્વાનોની રીતિ-યુક્ત આ વ્યવહારભાનુ ગ્રંથ બનાવી પ્રસિદ્ધ કરે છું. આ ગ્રંથ વાંચી વંચાવી, બાળી બાળાવી મનુષ્યે પોતાના તથા પોતાના સંતાન તથા વિદ્યાર્થીઓના આચાર ઉત્તમ કરવા કે જેથી પોતે તથા તેઓ હમેશ સુખી રહે. આ ગ્રંથમાં પ્રમાણુને માટે કેટલેક ઠેકાણે સંસ્કૃત શ્લોક તથા સુગમ ભાષા લખી, અનેક ઉપયુક્ત દૃષ્ટાંત આપી સુધરવાનો અભિપ્રાય પ્રકાશિત કર્યો છે, કે જે સર્વ કોઈ સમજી પોતપોતાનો સ્વભાવ સુધારી ઉત્તમ વ્યવહારોને સિદ્ધ કર્યા કરે.

કાશી, ફાલ્ગુન શુકલ ૧૫, }
સંવત ૧૯૩૬, }

દયાનંદ સરસ્વતી.

વ્યવહારભાનુ

એવો ક્રિયા મનુષ્યનો આત્મા હશે કે જે મુખને સિદ્ધ કરનારા વ્યવહારોને છોડી ઉલટાં આચરણ કરવામાં પ્રસન્ન થાય? યથાયોગ્ય વ્યવહાર કર્યા વિના કોઈને સર્વ મુખ યઈ શકે છે? શું મનુષ્ય ઉત્તમ શિક્ષાથી ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ ફોને સિદ્ધ નથી કરી શકતો? અને એ વગર પશુસમાન યઈ દુઃખી નથી રહેતો? જેથી સર્વ મનુષ્યોને માટે મુશિક્ષાયુક્ત થવું આવશ્યક છે તેથી બાળકથી તે વૃદ્ધ સુધી મનુષ્યોના સુધારા માટે વ્યવહારસંબધી શિક્ષાનું આ વિધાન કરવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન—મથુવનારા તથા શિક્ષા આપનારા પુરૂષ કેવા હોવા જોઈએ ?

ઉત્તર—મથુવનારનાં લક્ષણુ:—

આત્મજ્ઞાનં સમારમ્ભસ્તિતિક્ષ્ણા ધર્મનિત્યતા ।

યમર્થા નાપકર્ષન્તિ સ વૈ પણ્ડિત ઉચ્યતે ॥ ૧ ॥

જેને પરમાત્મા તથા જીવાત્માનું યથાર્થજ્ઞાન હોય, જે આજસ છોડી સદા જીવોગી હોય તે મુખદુઃખાદિ સહન કરે, ધર્મનું નિત્ય સેવન કરે, જેને કોઈ પણ પદાર્થ ધર્મને છોડાવી અધર્મ તરફ ન ખેંચી શકે તે પંડિત કહેવાય છે.

નિષેવતે પ્રશસ્તાનિ નિન્દિતાનિ ન સેવતે ।

અનાસ્તિકઃ શ્રદ્ધધાન પતત્પણ્ડિતલક્ષણમ્ ॥ ૨ ॥

જે સદા પ્રશસ્ત ધર્મયુક્ત કર્મોનું સેવન કરે તથા નિન્દિત અધર્મ યુક્ત કર્મોનું કદી પણ સેવન ન કરે, કદાપિ ઇશ્વર, વેદ તથા ધર્મનો વિરોધી ન હોય અને પરમાત્મા, સત્યવિદ્યા તથા ધર્મમાં દૃઢવિશ્વાસી હોય તેજ માણસ પંડિતના લક્ષણુયુક્ત થાય છે.

ક્ષિપ્રં વિજાનાતિ ચિરં શૃણોતિ । વિજ્ઞાય ચાર્થે ભજતે ન કામાત્ ॥

નાસંપૃષ્ઠો હ્યુપયુક્તે પરાર્થે । તત્પ્રજ્ઞાનં પ્રથમં પણ્ડિતસ્ય ॥ ૩ ॥

જે વેદાદિ શાસ્ત્ર તથા ખીજના ખોલવાનો અભિપ્રાય શીઘ્ર સમજે, દીર્ઘ-કાળ સુધી વેદાદિ શાસ્ત્ર તથા ધાર્મિક વિદ્વાનોનાં વચન ધ્યાનથી સાંભળી,

હીક સમજી, નિરભિમાની તથા શાંત થઈ ખીજાઓને પ્રત્યુત્તર આપે, પરમેશ્વરથી તે ઠેક પૃથ્વી સુધીના પદાર્થોને જાણી તેમનાથી ઉપકાર લેવામાં તન, મન, ધનથી પ્રવૃત્ત થઈ કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, ભય, શોકાદિ દુષ્ટ ગુણોથી પૃથક્ રહે, કોઈને પૂછવામાં અથવા એ જાણના સંવાદમાં અપ્રાસંગિક અયુક્ત ભાષણાદિ વ્યવહાર ન કરે, તેજ માણસમાં પંડિતની ખુદ્ધિમતાનું પ્રથમ લક્ષણ છે

નાપ્રાપ્યતમિવાઞ્છન્તિ નષ્ટં નેઽઞ્છન્તિ શોચિતુમ્ ।

આપત્સુ ચ ન મુહ્યન્તિ નરાઃ પण्डितबुद्धयः ॥ ૪ ॥

જે માણસ પ્રાપ્ત થવાને અયોગ્ય પદાર્થોની કદી ઇચ્છા નથી કરતા-અદૃષ્ટ અથવા કોઈ પદાર્થ નષ્ટ બ્રષ્ટ થયા પછી તેનો શોક કરવાની અભિલાષા નથી કરતા, અને મહાન દુઃખયુક્ત વ્યવહારોની પ્રાપ્તિમાં મૂઠ થઈ ગમરાતા નથી, તે પંડિતની ખુદ્ધિથી યુક્ત કહેવાય છે.

प्रवृत्तवाक् चित्रकथ ऊहवान् प्रतिभानवान् ।

आशु ग्रन्थस्य वक्ता च यः स पण्डित उच्यते ॥ ૫ ॥

જેની વાણી સર્વવિદ્યાઓમાં આલે ઝેવી હોય, જે અત્યંત અદ્ભુત વિદ્યાઓની કથાઓ કરે, ન સમજી શકાય તેવા પદાર્થોને તર્કથી શીઘ્ર જાણે તથા જણાવે, સાંભળેલી તથા વિચારેલી વિદ્યાઓને સદા ઉપસ્થિત [પાસે] રાખે, અને જે સર્વે વિદ્યાઓના ગ્રંથો ખીજા માણસોને જલદી શીખવી શકે-તેજ માણસને પંડિત કહેછે.

श्रुतं प्रज्ञानुगं यस्य प्रजा धैव श्रुतानुगा ।

असंमिन्नार्यमर्यादः पण्डिताख्यां लभेत सः ॥ ૬ ॥

જેની સાંભળેલી અને શિખેલી વિદ્યા પોતાની ખુદ્ધિને અનુકૂળ હોય તથા ખુદ્ધિ ને ક્રિયા પજી સાંભળેલી તથા જાણેલી વિદ્યાને અનુકૂળ હોય, જે ધાર્મિક ને શ્રેષ્ઠ પુરૂષોની મર્યાદાનો રક્ષક તથા દુષ્ટ લુચ્યાઓની રીતિને વિદીર્ષ્ય કરનારો હોય છે, તેજ પંડિતનું નામ ધારણ કરવાને લાયક થાય છે.

જ્યાં ઝેવા ઝેવા સત્પુરૂષો ભણાવનારા અને ખુદ્ધિમાન ભણનારા છે ત્યાં વિદ્યા તથા ધર્મની વૃદ્ધિ થાય છે ને સદા આનંદજ વધતો જાય છે. અને જ્યાં નીચે જાણ્યા પ્રમાણે મૂઠ ભણનારા ને ભણાવનારા હોય છે ત્યાં અવિદ્યા ને અધર્મની વૃદ્ધિ થાય છે ને સદા દુઃખજ વધતું જાય છે.

પ્રશ્ન—ભણાવવા તથા ઉપદેશ કરવા માટે કેવા પુરૂષ ન હોવા જોઈએ ?

ઉત્તર—મૂર્ખનાં લક્ષણ.

અશ્રુતશ્ચ સમુજ્જ્ઞો દરિદ્રશ્ચ મહામનાઃ ।

અર્થાશ્ચાકર્મણા પ્રેપ્સુર્મૂઢ હત્યુચ્યતે લુપ્તૈઃ ॥ ૧ ॥

જે કોઈ પણ વિદ્યા ભણ્યા વગર અને કોઈ વિદ્વાનનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વગર મોટા ડોળ ખાલે છે, દરિદ્ર છતાં ધનસંબંધી મોટાં મોટાં કર્મોની ઈચ્છા કરેછે અને કર્મ કર્યા વગર મોટાં ફળોની ઈચ્છા કરેછે જેમકે:—

દૃષ્ટાન્ત—એક ગામમાં એક શેખસહી નામનો કોષ દરિદ્રી રહેતો હતો. ત્યાં બીજા ગામનો એક વાણીઓ દશ રૂપીઆ ઉધાર લઈધી ખરીદવા આવ્યો. તેણે ધી લીધું અને એક ઘડામાં ભર્યું. પણ પછી કોઈ મજૂરને શોધતો હતો એટલામાં શેખસહી ત્યાં આવી ચઢ્યો. તેને પૂછ્યું કે આ ઘડાને ત્રણ કોસ લઈજવો છે તો તેની મજૂરી શું લઈશ? તેણે કહ્યું કે આઠ આના લઈશ. વાણીએ કહ્યું કે ચારા આના લેતો હોય તો લે. તેણે કહ્યું ઠીક છે. શેખસહી ઘડો લઈને આગળ ચાલવા લાગ્યો અને વાણીઓ તેની પૂઠે ચાલતો હતો. ચાલતાં ચાલતાં વાણીઓ મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે દશ રૂપીઆના ધીના અગીઆર રૂપીઆ આવશે. દશ રૂપીઆ શેઠને આપીશ ને એક રૂપીઆ ધરમા શીલક રહેશે. એ પ્રમાણે દશ ફેરામાં દશ રૂપીઆ થશે. એ પ્રમાણે દશના સો, સોના હજાર, હજારના લાખ, લાખના કરોડ થશે. પછી બધી જગાઓમાં વખારો કરીશ. અને બધા રાજાલોકો મારા કરજદાર થઈજશે. એ પ્રમાણે મોટા મોટા મનોરથ કરવા લાગ્યો. શેખસહી પણ વિચાર કરવા લાગ્યો કે ચાર આનાનું રૂ લઈ સૂતર કાંતીને વેચીશ તો આઠ આના મળશે. પછી આઠ આનાનો એક રૂપીઆ થશે. એક રૂપીઆના બે રૂપીઆ થશે. એટલી એક બકરી લઈશ. એનાં બચ્ચાં કચ્ચાંને વેચી એક ગાય લઈશ; તેનાં બચ્ચાં કચ્ચાં વેચી એક ઘોડી લઈશ; તેનાં બચ્ચાં કચ્ચાં વેચી એક હાથણુ લઈશ; ને તેનાં બચ્ચાંકચ્ચાં વેચીને બે બાઇડી પરણીશ. એકનું નામ માનીતી ને બીજાનું અણુમાનીતી રાખીશ જ્યારે માનીતીનાં છોકરાં બોળામાં બેસવા આવશે ત્યારે કહીશ કે દીકરાંઓ આવો, બેસો; અને જ્યારે અણુમાનીતીના છોકરાં આવીને કહેશે કે અમે પણ બેસીએ, ત્યારે કહીશ ના ના— એમ કહીને તેણે ખરેખરુંજ માથું ધૂણાવ્યું! ઘડો પડી ગયો, પુટી ગયો, અને ધી ભોંય પર પસરીને ધૂળમાં મળી ગયું. વાણીઓ રડવા લાગ્યો અને શેખસહી પણ રડવા લાગ્યો! વાણીઆએ શેખસહીને ધમકાવીને કહ્યું, કેમ? ધી ઢોળી નાખ્યું અને રડેછે શાનો? તારું શું નુકસાન થયું તે રડે છે?

શેખસદ્દી—તાઈ શું તુકસાન થયું તે તું રહે છે?

વાણીઓ—મેં તો દશ રૂપીઆ હાથના લઈ પ્રથમ ધી ખરીદ્યું હતું. તે ઉપર મોટા લાભનો વિચાર કર્યો હતો તે મારો ધુળ થઈ ગયો તો હું કેમ ન રહું?

શેખસદ્દી—તારા તો દશ રૂપીઆ વિગેરેનું તુકસાન થયું પણ માઈ માંડ્યું મંડાએલું બધું ઘર ભાગી પડ્યું. હું પણ કેમ ન રહું?

વાણીઓ—શું તારા રડવાથી માઈ ધી આવવાનું હતું?

શેખસદ્દી—વાર, ત્યારે તારા રડવાથી માઈ ઘર પણ નથી આવવાનું. તું કેવો મૂરખ છે?

વાણીઓ—મૂરખ તું ને તારો બાપ.

બેઉ જણા આપસ આપસમાં મારામારી કરવા લાગ્યા. મારામારીમાંથી શેખસદ્દી પોતાને ઘેર નહાસી આવ્યો. અને પેલા વાણીઆએ ધૂળમાં મળેલા ધીને ઠીકરામાં ભરી લઈ ઘરનો રસ્તો પકડ્યો.

એ પ્રમાણે પોતાના સામર્થ્ય વગર અશક્ય મનોરથ કર્યા કરવા એ મૂર્ખનું કામ છે. અને જે મહેનત કર્યા વગર કોઈ પદાર્થની પ્રાપ્તિ માટે ઉત્સાહી થાય છે તે માણસને વિદ્વાન લોક મૂર્ખ કહેછે.

अनाहृतः प्रविशति अपृष्टो बहु भाषते ।

अविश्वस्ते विश्वसिति मूढचेता नराधमः ॥ २ ॥ महाभारत ॥

જે વગર બોલાવે જ્યાં ત્યાં સભાદિ સ્થાનોમાં પ્રવેશ કરી સત્કાર તથા હંચા આસનની ઈચ્છા રાખે છે અથવા એવી રીતે બેસે છે કે સર્વે સત્પુરુષોને એનું આચરણ અપ્રિય જણાય છે, પૂછ્યા વગર આડુંઅવળું બકે છે, અવિશ્વાસીઓમાં વિશ્વાસી થઈ સુખની હાનિ કરી લે છે, એવો મનુષ્ય મૂઢબુદ્ધિ તથા નરાધમ કહેવાય છે. જ્યાં જ્યાં એવા મૂઢ મનુષ્ય પઠન પાઠનાદિ વ્યવહાર કરનારા હોય છે ત્યાં સુખનું તો દર્શનજ ક્યાંથી પણ દુઃખનો વધારો તો થયાજ કરેછે. તેથી બુદ્ધિમાન લોક, આવા મૂઢોનો પ્રસંગ અથવા એમની સાથે પઠનપાઠન ક્રિયાને વ્યર્થ સમજી, પૂર્વોક્ત ધાર્મિક વિદ્વાનોનો પ્રસંગ અને એમની પાસેથી વિદ્યાનો અભ્યાસ કરે તથા સુશીલ બુદ્ધિમાન વિદ્યાર્થીઓને શીખવ્યા કરે. વિદ્વાન તથા મૂર્ખના લક્ષણવિધાયક આ શ્લોક વિદુરપ્રજ્ઞગરના ૩૨ મા અધ્યાયમાં એક ઠેકાણેજ લખેલા છે.

પ્રશ્ન—જે વિદ્યા બણે તથા બણાવે તેમનામાં કેવા દોષ ન હોવા જોઈએ ?

ઉત્તર—જે વિદ્યા બણે તથા બણાવે તે નીચે દર્શાવેલા દોષયુક્ત ન હોવા જોઈએ:—

માલસ્યં મદમોહૌચ ચાપલં ગોષ્ટિરેવ ચ ।

સ્તબ્ધતા ચામિમાનિત્વં તથા ત્યાગિત્વમેવ ચ ॥

एते वै सप्तदोषाः स्युः सदा विद्यार्थिनो मताः ॥

સુસ્થાર્થિનાં કુતો વિદ્યા નાસ્તિ વિદ્યાર્થિનઃ સુક્ષ્મ

સુસ્થાર્થી વા ત્યજેદ્વિદ્યાં વિદ્યાર્થી વા ત્યજેત્સુક્ષ્મ ॥

આગસ, અભિમાન, કેદ તથા મૂઢતા, ચપલતા, વ્યર્થ અહીં તહીંના ગપાટા મારવા, જડતા, કદી બણવું ને કદી ન બણવું, ને લોભ તથા લાલચ એ સાત વિદ્યાર્થીઓ માટે વિદ્યાના વિરોધી દોષ છે. કેમકે જેને સુખયેન કરવાની ઇચ્છા છે તેને વિદ્યા ક્યાંથી ? અને જેનું ચિત્ત વિદ્યા-મહણ કરવામાં લાગ્યું છે તેને વિષયસંબધી સુખયેન ક્યાંથી ? એટલા માટે વિષયસુખની ઇચ્છા કરનારે વિદ્યા છોડવી અને વિદ્યાર્થીએ વિષય-સુખથી અવશ્ય અગગા રહેવું. નહિ તો પરમધર્મરૂપ વિદ્યાનું બણવું તથા બણાવવું કદી નહિ થઈ શકે. આ એ શ્લોક પણ મહાભારતના વિદુરપ્રજ્ઞાગરના અધ્યાય ૩૯ માં લખ્યા છે.

પ્રશ્ન—કેવા માણસ સર્વ વિદ્યાની પ્રાપ્તિ કરી શકે છે અને બીજાને કરાવી શકે છે ?

ઉત્તર—

ब्रह्मचर्यस्य च गुणं गृणु त्वं बसुधाधिप ।

आजन्म मरणाद्यस्तु ब्रह्मचारी भवेद्विह ॥ ૧ ॥

न तस्य किञ्चिदप्राप्यमिति बुद्धिं नराधिप ।

ब्रह्मचर्यः कोट्यन्तबुद्धीणां च ब्रह्मलोके वसन्त्युत ॥૨॥

સત્યે રતાનાં સતતં વાન્તાનામૂર્કેરેતસામ્ ।

ब्रह्मचर्यं ददेद्वाजन् सर्वं पाप्मान्युपासितम् ॥ ૩ ॥

બીજમપિતામહ યુધિષ્ઠિરને કહેછે:—હે રાજન, તું બ્રહ્મચર્યના ગુણ સાંભળ. જે માણસ આ સંસારમાં જન્મથી મરણ સુધી બ્રહ્મચારી રહે છે, તેને કોઈપણ શુભ ગુણ અપ્રાપ્ત હોતો નથી; હે નરાધિપ, એટલું તું જાણજે કે એના પ્રતાપથી કરોડો ઋષિઓ બ્રહ્મલોકમાં અર્થાત સર્વાનન્દસ્વરૂપ પરમાત્મામાં વાસ કરે છે અને આ લોકમાં પણ અનેક સુખો મેળવે છે. જે નિરંતર સત્યમાં રમણુ, જીતેન્દ્રિય, શાંતાત્મા ઉત્કૃષ્ટ શુભ ગુણસ્વભાવ-યુક્ત અને રોગ રહિત પરાક્રમ યુક્ત શરીર, બ્રહ્મચર્ય અર્થાત વેદાદિ સત્ય શાસ્ત્ર અને પરમાત્માની ઉપાસનાનો અભ્યાસ, આદિ કર્મ કરેછે તેમના સર્વ ઉત્તમ ગુણ યુગ્મ કામો તથા દુઃખોને નષ્ટ કરી સર્વોત્તમ ધર્મયુક્ત કર્મ તથા સર્વ સુખોની પ્રાપ્તિ કરાવનારા થાય છે તથા એનાજ સેવનથી મનુષ્ય ઉત્તમ અધ્યાપક તથા ઉત્તમ વિદ્યાર્થી થઈ શકે છે.

પ્રશ્ન—શરવીર કોને કહે છે ?

ઉત્તર—

वेदाध्यमनशूराश्च गूराश्चाध्ययने रताः ।

गुरुशुश्रूषया गूराः पितृशुश्रूषयापरे ॥ १ ॥

मातृशुश्रूषया गूरा भैक्ष्यगूरास्तथापरे ।

अरण्ये गृहवासे च शूराश्चातिथिपूजने ॥ २ ॥

જે મનુષ્ય વેદાદિ શાસ્ત્રો જાણવામાં તથા જાણાવવામાં શરવીર, જે દુષ્ટોનું દહન અને શ્રેષ્ઠોનું પાલન કરવામાં શરવીર અર્થાત દ્રઢ ઉત્સાહી ઉદ્યોગી, જે નિષ્કપટ પરોપકારી અધ્યાપકોની સેવા કરવામાં શરવીર, જે પોતાના પિતાની સેવા કરવામાં શરવીર, જે માતાની સેવાથી શર, જે સંન્યાસાશ્રમથી યુક્ત અતિથિરૂપ થઈ સર્વત્ર ભ્રમણ કરી પરોપકાર કરવામાં શર, જે વાનપ્રસ્થાશ્રમના કર્મ તથા ગૃહાશ્રમના વ્યવહાર કરવામાં શર છે; તેઓ જ સર્વ સુખોના લાભ કરી લેવામાં અને કરાચવામાં અત્યુત્તમ થઈ ધન્યવાદને પાત્ર થાય છે. તેઓ પોતાનાં તન, મન તથા ધનનો વિદ્યા તથા ધર્માદિ શુભ ગુણ મહણ કરવામાં સદા ઉપયોગ કરેછે,

પ્રશ્ન—શિક્ષા શાને કહેછે ?

ઉત્તર—જેથી મનુષ્ય વિદ્યા આદિ શુભ ગુણોની પ્રાપ્તિ કરી લેશે અને અવિદ્યા આદિ દોષોને છોડી દઈ સદા આનંદિત થઈ શકે તેને શિક્ષા કહેછે.

પ્રશ્ન—વિદ્યા તથા અવિદ્યા શાને કહેછે?

ઉત્તર—જેને લીધે પદાર્થનું સ્વરૂપ યથાવત્ જણાય છે અને તેમનાથી ઉપકાર કરી લઈ પોતાને માટે તથા બીજાને માટે સર્વ સુખેશી સિદ્ધિ કરી શકે છે તે વિદ્યા; અને જેથી પદાર્થોનું સ્વરૂપ ધલદું જણી પોતાનો તેમજ બીજાનો અનુપકાર કરી લેછે તે અવિદ્યા કહેવાય છે.

પ્રશ્ન—મેનુષ્યોએ વિદ્યાની પ્રાપ્તિ તથા અવિદ્યાના નાશને માટે ક્રિયાં કર્મ કરવાં જોઈએ ?

ઉત્તર—વર્ણાશ્વરથી માંડીને તે દેહ વેદાર્થજ્ઞાનને માટે બ્રહ્મચર્ય આદિ કર્મ કરવાં જોઈએ.

પ્રશ્ન—બ્રહ્મચારી કોને કહેછે?

ઉત્તર—જે છતેન્દ્રિય થઈ બ્રહ્મ અર્થાત્ વેદવિદ્યાને માટે અને આચાર્યકુલમાં જઈ વિદ્યાગ્રહણને માટે પ્રયત્ન કરેછે તે બ્રહ્મચારી કહેવાય છે.

પ્રશ્ન—આચાર્ય કોને કહેછે ?

ઉત્તર—જે વિદ્યાર્થીઓને અત્યંત પ્રેમથી ધર્મયુક્ત વ્યવહારની શિક્ષાપૂર્વક વિદ્યા મળવા માટે તન, મન, તથા ધનથી પ્રયત્ન કરેછે તેને આચાર્ય કહેછે.

પ્રશ્ન—પોતાના સત્તાનોને માતા, પિતા તથા આચાર્ય કઈ શિક્ષા કરે?

ઉત્તર—

માતૃમાન પિતૃમાનાચાર્યવાન્પુરુષો વેદ ॥ શતપથબ્રાહ્મણે ॥

ધન્ય ભાગ્ય તે માણસના છે કે જેનો જન્મ ધાર્મિક ને વિદ્વાન્ માતા પિતા તથા આચાર્યના સંબંધમાં થાય છે; કેમકે એ ત્રણેનીજ શિક્ષાથી મનુષ્ય ઉત્તમ થાય છે. તેમણે પોતાના સંતાન તથા વિદ્યાર્થીઓને સારી ભાષા બોલવા, ખાવા, પિવા, બેસવા, ઉઠવા, વસ્ત્ર પહેરવા, માતા પિતા, આદિના મન રાખવા, તેમની સામે સ્વેચ્છાચારી ન થવા, વિરૂદ્ધ ચેક્ષા ન કરવા આદિને માટે પ્રયત્નથી હમેશ ઉપદેશ કરવો જોઈએ અને જેમ જેમ તેમનું સામર્થ્ય વધતું જાય તેમ તેમ ઉત્તમ ઉત્તમ વાતો શિખવતા જવું. એ પ્રમાણે છોકરા છોકરીઓની પાંચ કે આઠ વર્ષની અવસ્થા સુધી મા બાપની અને તે પછી આચાર્યની શિક્ષા થવી જોઈએ.

પ્રશ્ન—શું જેવી ગમે તેવી શિક્ષા કરે ?

ઉત્તર—હા, જે પોતાનો છોકરો, છોકરી કે વિદ્યાર્થીને સંભળાવે "શ્રાવણ, મન, તાત્પર્ય" કેવી વહેલા લગન કરીશું; તું એની ઘડી નહીં.

પકડ જોઉં ? એનો અંખોડો તાણીને ઝોઢણી ફેંકીદે; ધોલ માર; ગાળો દે; એનાં કપડાં ઝુટીલે; પાધડી-ટોપી ફેંકીદે; રમ; ફંદ; હસ; રડ; તારા લગનમાં પુલેકું કાઢીશું. ” ઇત્યાદિ કુશિક્ષા કરેછે તેમને માતા, પિતા તથા આચાર્ય ન સમજવા જોઈએ. પણ સંતાન તથા શિષ્યોના તેઓ પૂરા શત્રુ તથા દુઃખદાયક છે; કેમકે જે પુરૂં આચરણ જોઈ છોકરાંઓને ધમકાવતા નથી અને સજ્જ કરતા નથી તે કેવી રીતે માતા, પિતા તથા આચાર્ય થઈ શકેછે ? કારણ કે જેઓ પોતાની નજર સામે ગમે તેમ બકવા, નિર્દેશ થવા, વ્યર્થ એટલા કરવા આદિ પુરા કામોથી દૂર રાખી વિદ્યા આદિ શુભ ગુણોને માટે ઉપદેશ નથી કરતા, ને તન, મન, ધન ખર્ચી ઉત્તમ વિદ્યાવ્યવહારનું સેવન કરાવી પોતાના સંતાનોને સદા શ્રેષ્ઠ નથી કરતા તેઓ માતા, પિતા તથા આચાર્ય કહેવાડાવી ધન્યવાદને લાયક કદી પણ થઈ શકતા નથી. અને જેઓ પોતાના સંતાન તથા શિષ્યોને ઇશ્વરની ઉપાસના, ધર્મ, અધર્મ; પ્રમાણ, પ્રમેય; સત્ય, મિથ્યા; પાપાંડ, વેદ, શાસ્ત્ર આદિના લક્ષણ તથા તેમના સ્વરૂપનું યથાયોગ્ય જ્ઞાન કરાવી, સામર્થ્ય પ્રમાણે વેદશાસ્ત્રનાં વચન પણ મોઢે કરાવી, વિદ્યા ભણવા માટે આચાર્યને અનુકૂળ રહેવાની રીતિ પણ જણાવી દે-કે નથી વિદ્યાપ્રાપ્તિ આદિ પ્રયોજન, નિર્વિઘ્ન સિદ્ધ થાય-તેજ માતા, પિતા તથા આચાર્ય કહેવાય છે.

પ્રશ્ન—વિદ્યા શા માટે અને ક્યાં કર્મોથી થાય છે ?

ઉત્તર—

चतुर्भिः प्रकारैर्विद्योपयुक्ता भवति आगमकालेन
स्वाध्यायकालेन प्रवचनकालेन व्यवहारकालेनेति ॥

મહા० મ० ૧ । ૧ । ૧ આ० ૧ ॥

વિદ્યા ચાર પ્રકારથી કામ આવે છે; આગમકાલ, સ્વાધ્યાયકાલ, પ્રવચનકાલ અને વ્યવહારકાલથી. આગમકાલ તેને કહેછે કે નથી મનુષ્ય સાવધાન થઈ, ધ્યાન દઈ ભણાવનાર પાસેથી વિદ્યાદિ પદાર્થ ગ્રહણ કરી શકે, સ્વાધ્યાયકાલ એને કહેછે કે જે ભણતી વેળાએ આચાર્યના મુખમાંથી શબ્દ, અર્થ અને સંબંધની વાતો નીકળે તેનો એકાંતમાં સ્વસ્થચિત્ત થઈ પૂર્વાપાર વિચાર કરી ઠીક રીતે હૃદયમાં દટાઈ શકે. પ્રવચનકાલ તેને કહેછે કે નથી બીજાને પ્રીતિથી વિદ્યા ભણાવી શકે. વ્યવહારકાલ એને કહેછે કે જ્યારે આપણા આત્મામાં સત્ય વિદ્યા થાય છે ત્યારે આકરણ આ ન કરું તે સારી પેઠે સિદ્ધ થઈ તેવુંજ આચરણ થઈ શકે. આ ચાર

પ્રયોજન છે. અને બીજાં પણ ચાર કર્મ વિદ્યાપ્રાપ્તિને માટે છે. એટલેકે શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસન અને સાક્ષાત્કાર. શ્રવણ એને કહે છે કે આત્માને મનની સાથે અને મનને શ્રોત્ર ઇન્દ્રિય સાથે યથાવત્ જોડી અધ્યાપકના મુખમાંથી અર્થ તથા સંબંધને પ્રકાશ કરનારા જે જે શબ્દો નિકળે તેમને શ્રોત્રવડે મનમાં અને મનવડે આત્મામાં એકત્ર કરતાં જવું. મનન એને કહે છે કે જે શબ્દ, અર્થ અને સંબંધ આત્મામાં એકત્ર થયા હોય તેમનો એકાંતમાં સ્વસ્થચિત્ત થઇ વિચાર કરવો કે કિયો અર્થ કોની સાથે, કિયો અર્થ કિયા શબ્દ સાથે અને કિયા શબ્દ તથા અર્થ સાથે સંબંધ અર્થાત મેળ રાખેછે અને એમના મેળમાં કિયા પ્રયોજનની સિદ્ધિ તથા અનમેળ હોવામાં શી હાનિ થાય છે વિગેરે. નિદિધ્યાસન એને કહે છે જે જે શબ્દ, અર્થ તથા સંબંધ સાંભળ્યા ને વિચાર્યા છે તે યરાગર છે કે નહિ એ વાતની વિશેષ પરીક્ષા કરી દૃઢનિશ્ચય કરવો. અને સાક્ષાત્કાર એને કહે છે કે અર્થોના શબ્દ તથા સંબંધ સાંભળ્યા, વિચારાયા અને નિશ્ચિત થયા છે તેમને યથાવત્ જ્ઞાન તથા ક્રિયાથી પ્રત્યક્ષ કરી વ્યવહારોની સિદ્ધિથી પોતાનો અને પારકાનો ઉપકાર કરવો ઇલાદિ. આ વિદ્યાની પ્રાપ્તિનાં સાધન છે.

પ્રશ્ન—આચાર્ય સાથે વિદ્યાર્થી કેવું વર્તન કરે અને કેવું ન કરે ?

ઉત્તર—મિથ્યા છોડી સત્ય બોલે, સરળ રહે, અભિમાન ન કરે, આજ્ઞા પાલન કરે, સ્તુતિ કરે, નિંદ્રા ન કરે. નીચા આસન પર બેસે, ઉચે ન બેસે, શાંત રહે, ચપલતા ન કરે, આચાર્ય મારે જતાં પ્રસન્ન રહે, ક્રોધ કદી ન કરે, જ્યારે કંઈ પણ પૂછે ત્યારે હાથ જોડી નમ્ર થઇ ઉત્તર આપે, ધમ્મંડીથી ન બોલે, જ્યારે તે શિક્ષા આપે ત્યારે ચિત્ત દૃઢને સાંભળે, મસ્કરીમાં ન ઉડાવે, શરીર તથા વસ્ત્ર શુદ્ધ રાખે, મેલાં કદી પણ ન રાખે જે કંઈ પણ પ્રતિજ્ઞા કરે તે પૂરી કરે, જીતેન્દ્રિય થાય, લંબટપણું તથા વ્યભિચાર કદી પણ ન કરે, ઉત્તમોને સદા માન આપે—અપમાન કદી ન કરે, ઉપકાર માની કૃતજ્ઞ થાય, અનુપકારી થઇ કૃતમ્મ ન થાય, પુરૂષાર્થી થાય, આજ્ઞા કદી પણ ન થાય, જે જે કર્મથી વિદ્યા પ્રાપ્તિ થાય તે તે કર્મ કરતો જાય, કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, ભય, શોક આદિ વિદ્યા વિરોધી જે જે ખુરાં કામ હોય તે છોડી સદા ઉત્તમ ગુણોની કામના કરે,—ખુરાં કામો પર ક્રોધ, વિદ્યા મહણમાં લોભ, સજ્જનોમાં મોહ, ખુરાં કામોનો ભય, સારાં કામ ન થવાથી શોક કરી—વિદ્યાદિ શુભ ગુણોથી આત્માનું અને જીતેન્દ્રિય મર્મ વીર્ય આદિ ધાતુઓની રક્ષાથી શરીરનું બળ સદા વધારતો જાય.

પ્રશ્ન—આચાર્ય વિદ્યાર્થીઓ સાથે કેવી રીતે વર્તે ?

ઉત્તર—જે પ્રકારે વિદ્યાર્થી વિદ્યાન, સુશીલ, નિરભિમાની, સત્યવાદી, ધર્માત્મા, આસ્તિક, નિરાલસ્ય, ઉદ્યોગી, પરોપકારી, વીર, ધીર, ગંભીર પ-
વિત્રાચરણી, શાંતિયુક્ત, દમનશીલ, ઋણુ, પ્રસન્નવદન થઇ માતા, પિતા,
આચાર્ય, બધુ, મિત્ર, રાજા, પ્રજા આદિને પ્રિય થાય; જ્યારે કાઇની સાથે
વાતચીત કરે ત્યારે જે કંઈ તેના મુખમાંથી અક્ષર, પદ, વાક્ય નીકળે તે
શાંત થઇ સાંભળીને પ્રત્યુત્તર આપે; જે તે કદી ખુરી એણી, મલીનતા,
મેલાં વસ્ત્ર પહેરવાં, ને ખેસવા ઉઠવામાં વિપરીત આચરણ, નિંદા, છાંયા,
દ્રોહ, વિવાદ, લડાઈ, બખેડો, ચાડી, મિથ્યા દોષારોપણ, ચોરી, જારી,
અનબ્યાસ, આગસ, અતિ નિદ્રા, અતિ ભોજન, અતિ જાગરણ, વ્યર્થ રમ-
વું, અહીં તહીં રસગવું, વિપયસેવન, ખુરા વ્યવહારોની વાતો કરવી તથા
સાંભળવી, દુષ્ટાની સાથે ખેસવું ઇત્યાદિ દુષ્ટ વ્યવહાર કરે તો આચાર્ય તેને
તેના અપરાધ મુજબ સખ સજા કરે. એનું પ્રમાણ—

સામૃતૈઃ પાણિમિર્ઘન્તિ ગુરુઃ ન વિષોક્ષિતૈઃ ।

લાલનાશ્રયિણો દોષાસ્તાડનાશ્રયિણો ગુણાઃ ॥

મહાભાષ્ય ॥ અ૦ ૮ । પા૦ ૧ । સૂ૦ ૮ । આ૦ ૧ ॥

આચાર્ય લોક પોતાના વિદ્યાર્થીઓને વિદ્યા તથા સુશિક્ષા થવા માટે
પ્રેમભાવથી પોતાના હાથેથી તાડના કરેછે. કેમકે સંતાન તથા વિદ્યાર્થી-
ઓના જેટલા લાડ કરેછે તેટલું તેમનું નુકસાન છે અને જેટલી સજા
કરેછે તેટલો તેમનો સુધારો થાય છે. પણ એવી સજા ન કરે કે જેથી
અંગભંગ અથવા મર્મસ્થાને લાગ્યાથી વિદ્યાર્થી અથવા છોકરાંને વ્યથા થાય.

પ્રશ્ન—

પાઠતત્ત્વં તદપિ મત્તત્ત્વ્યં દન્તકટાકટોતિ કિં કર્ત્તવ્યમ્ ।

હુડદફ્ફ ઉવાચ—હુડદંગ કહેછે કે જે બણે છે તે પણ મરેછે
ને નથી બણતો તે પણ મરેછે ત્યારે પછી બણવા બણાવવામાં શા માટે
દાંત કડકડાવવા ?

ઉત્તર—

ન વિદ્યાયા વિના સૌભ્યં નરાણાં જાવતે ધ્રુવમ્ ।

અતો ધર્માર્થમૌક્ષેભ્યો વિદ્યામ્યાસમાચરેત્ ॥ ૧ ॥

સજ્જન ઉવાચ—સજ્જન કહેછે કે સાંભળ બાઈ હુડદંગ, વિદ્યા
જેમ તું બણે છે તેમ નથી કે વિદ્યા બણ્યાથી જન્મ, મરણ, આ-

ખોએ જોવું, કાને સાંભળવું આદિ જે ઇશ્વરીય નિયમ છે તે અન્યથા થઇ જાય, પરંતુ વિદ્યાર્થી યથાર્થ જ્ઞાન થવાને લીધે યથાયોગ્ય વ્યવહાર કરવા કરાવવાથી પોતાને અને બીજાને આનંદયુક્ત કરવું એ વિદ્યાનું ફળ છે. કેમકે વિદ્યા વગરના ક્રોધપણુ માણસને નિશ્ચલ સુખ થઇ શકતું નથી. ક્રોધને ક્ષણભર સુખ થયું ન થયું તો શું થઇ ગયું? પણ ક્રોધનું સામર્થ્ય નથી કે અવિદ્યાન છતાં ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષના સ્વરૂપને યથાવત્ જાણી તે સિદ્ધ કરી શકે, તેથી સૌને ઉચિત છે કે તેમની સિદ્ધિને માટે વિદ્યાનો અભ્યાસ તન, મન, ધનથી કરે ને કરાવે.

હુડદંગ—આપણે જોઇએ છીએ કે ધણા વિદ્યા ભણેલા લોક દરિદ્રી હોય છે તથા બીજા માગે છે, અને વગર ભણેલા રાજ્ય તથા ધનનો આનંદ ભોગવે છે.

સંજ્ઞન—સાંભળ, ભાઇ, સુખ દુઃખનો યોગ આત્મામાં થયા કરે છે. જ્યાં વિદ્યારૂપ સૂર્યનો અભાવ અને અવિદ્યારૂપી અધિકારનો ભાવ (અસ્તિત્વ) છે ત્યાં દુઃખોનાં ગાડેગાડાં છે, સુખની તો વાતજ શી ? પણ જ્યાં વિદ્યા-સૂર્ય પ્રકાશિત થઇ અવિદ્યા-અધિકારને નષ્ટ કરી દે છે; તે આત્મામાં સદા આનંદનો યોગ અને દુઃખને ઠેકાણુ પણ મળતું નથી. (હુડદંગ માથું નમાવી બંધ ગઇ ગયો.)

પ્રશ્ન—આચાર્ય કેઇ રીતથી વિદ્યા અને સુશિક્ષાનું ગ્રહણ કરાવે અને વિદ્યાર્થી લોક ગ્રહણ કરે ?

ઉત્તર—આચાર્ય સમાહિત (શાંત) થઇ એવી રીતે વિદ્યા અને સુશિક્ષા આપે કે જેથી એમના આત્મામાં સુનિશ્ચિત અર્થ થઇ ઉત્સાહ વધતોજ જાય, એવી એણે કે કર્મ કહી પણ ન કરે કે જે જોઇને અથવા કરીને વિદ્યાર્થી અધર્મયુક્ત થઇ જાય. દક્ષીત, હસ્તક્રિયા, યંત્ર, કલા, કૌશલ્ય, વિચાર આદિથી વિદ્યાર્થીઓના આત્મામાં પદાર્થ એવી રીતે સ્પષ્ટતા કરાવે કે એકને જાણ્યાથી હજારો પદાર્થ યથાવત્ જાણી શકે. પોતાના આત્મામાં એ વાતનું ધ્યાન રાખે કે જે જે પ્રકારે સંસારમાં વિદ્યા તથા ધર્માચરણની વૃદ્ધિ થાય અને મારા ભણાવેલા મનુષ્ય અવિદ્યાન તથા કુચિકિત્ત થઇ મારી નિંદાનાં કારણુ ન થઇ જાય કે જેથી હુંજ વિદ્યાને શિક્ષાનું અને અવિદ્યાની વૃદ્ધિનું નિમિત્ત ન ગણાઉં; એવું ન થાય કે સંસારમાં પરમેશ્વરનાં શુભ, કર્મ, સ્વભાવ વિરૂદ્ધ હોવાથી મને મહા દુઃખ ભોગવવું પડે; પરમ ધન્ય તેજ પુરુષો છે કે જે પોતાના આત્માની-એ

ખીજી મનુષ્યોનાં સુખમાં સુખ અને દુઃખમાં દુઃખ માની ધાર્મિકતાનો કદી પણ ત્યાગ કરતા નથી; ઇત્યાદિ ઉત્તમ વ્યવહાર આચાર્ય લોક હમેશ કરતા જાય. વિદ્યાર્થી પણ જે ક્રમેથી આચાર્યની પ્રસન્નતા થાય એવાં કર્મ કરે, કે જેથી તેમનો આત્મા સંતુષ્ટ થયાથી તેઓ ચાહે કે આ લોક વિદ્યાર્થી યુક્ત થઈ સદા પ્રસન્ન રહે; ને રાતદિન વિદ્યાનાજ વિચારમાં લાગી એક ખીજી સાથે પ્રેમથી પરસ્પર વિદ્યા ભણાવતા જાય. જ્યાં જ્યાં વિદ્યાદિ વ્યવહાર અને ધર્મનું વ્યાખ્યાન થતું હોય ત્યાંથી અજગા કદી પણ ન રહે; ભોજન, છાદન એવી રીતે કરે કે જેથી કદી પણ રોગ તથા વીર્યહાનિનો પ્રમાદ ન વધે. બુદ્ધિનો નાશ કરનારા જે કેરી પદાર્થ હોય તેમનું કદીપણુ ગ્રહણ ન કરે પણ જે જ્ઞાન વધારનારા અને રોગનો નાશ કરનારા પદાર્થ હોય તેમનું સેવન સદા કર્યા કરે. હમેશ પરમેશ્વરનું ધ્યાન, યોગાભ્યાસબુદ્ધિની વૃદ્ધિ, સત્યધર્મની નિષ્ઠા, અને અધર્મનો ત્યાગ કરતા રહે. જે જે ભણવામાં વિદ્યાર્થ કર્મ છે તેમને છોડી પૂર્ણ વિદ્યા પ્રાપ્ત કરે. ઇત્યાદિ બે-ઉના ગુણ તથા કર્મ છે.

પ્રશ્ન—સત્ય અને અસત્યનો નિશ્ચય કેવી રીતે થાય છે ? કેમકે જેને એક સત્ય કહે છે તેને ખીજો મિથ્યા બતાવે છે. માટે તેનો નિર્ણય કરવાને ક્રિયાં નિશ્ચિત સાધન છે ?

ઉત્તર—પાંચ સાધન છે. તેમાંનું પહેલું—ઈશ્વર, તેનાં ગુણ, કર્મ, સ્વભાવ અને વેદવિદ્યા; બીજું—સૃષ્ટિકર્મ; ત્રીજું—પ્રત્યક્ષાદિ આઠ પ્રમાણ; ચોથું—આત્માનો આચાર, ઉપદેશ, ગ્રંથ અને સિદ્ધાંત; અને પાંચમું—પોતાના આત્માની સાક્ષી, અનુકૂલતા, પવિત્રતા અને વિજ્ઞાન. પહેલું ઈશ્વરાર્થી પરીક્ષા કરવી તેને કહે છે કે જે જે કંઈ ઈશ્વર, ઈશ્વરના ન્યાય આદિ-ગુણ, પક્ષપાત રહિત સૃષ્ટિ બનાવવાનું કર્મ, સત્ય, ન્યાય, દયાલુતા, પરાપકારતા આદિ સ્વભાવ, અને વેદોપદેશ એ સર્વથી જે સત્ય તથા ધર્મ હરે તથા સત્ય તથા ધર્મ, અને જે કંઈ અસત્ય તથા અધર્મ હરે તેજ અસત્ય તેજ અધર્મ છે. જેમ કોઈ કહે કે કારણ અને કર્તા વગર કાર્ય બને છે તો તે સર્વથા મિથ્યા જાણવું. એથી એ સિદ્ધ થાય છે કે જે સૃષ્ટિની રચના કરવા વાળો પદાર્થ છે તેજ ઈશ્વર, અને તેના ગુણ, કર્મ, અને સ્વભાવ, વેદ તથા સૃષ્ટિકર્મ ઉપરથીજ જાણવામાં આવે છે. બીજું—સૃષ્ટિકર્મ એને કહે છે કે જે સૃષ્ટિકર્મ અર્થાત સૃષ્ટિના ગુણ, કર્મ, સ્વભાવથી વિરુદ્ધ હોય તે મિથ્યા અને અનુકૂળ હોય તે સત્ય કહેવાય છે. જેમ કોઈ કહે કે માબાપ વિના છોકરો, કાને જોવું, માંખિ સંબોળવું વિગેરે બને છે, ને બન્યું છે. આવી વાતો સૃષ્ટિકર્મથી નિ-

રૂઢ હોવાથી મિથ્યા છે અને માળાપથી છોકરાં થવાં, કાને સાંભળવું આંખે જોવું વિગેરે સૃષ્ટિકર્મને અનુકૂળ હોવાથી સત્યજ છે. **ત્રીભુ**—પ્રત્યક્ષાદિ આઠ પ્રમાણોથી પરીક્ષા કરવી તેને કહેછે કે જે પ્રત્યક્ષાદિ આઠ પ્રમાણોથી સત્ય ઠરે તે સત્ય અને જે વિરૂદ્ધ ઠરે તે મિથ્યા જાણવું. જેમ એક જણે બીજાને પૂછ્યું કે આ શું છે ? બીજાએ કહ્યું કે પૃથ્વી; એ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ. પ્રત્યક્ષને જોઈ તેના કારણેના નિશ્ચય કરવો તે અનુમાન પ્રમાણ. જેમ બનાવનાર વગર ઘર બની શકતું નથી તેમજ સૃષ્ટિના બનાવનાર ઈશ્વર પણ એક મોટા કારીગર છે એ ઉપમાન પ્રમાણનું દર્શાવ છે. સત્યોપદેશઓના ઉપદેશ તે શબ્દ પ્રમાણ છે. ભૂતકાળના પુરૂષોની એલા તથા સૃષ્ટિ આદિ પદાર્થોની કથા વિગેરે ઐતિહ્ય પ્રમાણ છે. એક વાત સાંભળીને બીજી વાત સાંભળ્યા કે કહ્યા વગર પ્રસંગ ઉપરથી જાણી લેવી તે અર્થાપત્તિ પ્રમાણ છે. કારણથી કાર્ય થવું ઇત્યાદિ સંભવ પ્રમાણ છે. અને કોઈએ કહ્યું “ પાણી લાવ ” ને તેણે ત્યાં જળનો અભાવ જોઈ તર્કથી જાણ્યું કે જ્યાં છે ત્યાંથી લાવીને આપવું જોઈએ; એને અભાવ પ્રમાણ કહેછે. એ પ્રમાણના આઠ પ્રમાણોથી જે વિપરીત ન હોય તે સત્ય અને જે ઉલટું હોય તે અસત્ય. **ચોથું**—આત્માના આચાર તથા સિદ્ધાંતથી પરીક્ષા કરવી એને કહેછે કે જે આત્મ-અર્થાત સત્યવાદી, સત્યકારી, સત્યમાની, પક્ષપાત રહિત સૌના હિતેચ્છુ, વિદ્વાન ને સૌના સુખ માટે પ્રયત્ન કરે એવા ધાર્મિક લોક-તેમના ઉપદેશ, આચાર ગ્રંથ અને સિદ્ધાંતથી જે યુક્ત હોય તે સત્ય અને જે વિપરીત હોય તે મિથ્યા છે. **પાંચમું**—આત્માથી પરીક્ષા એને કહેછે કે જે આપણા આત્મા આપણે માટે ચાહે તેવું સૌને માટે ચાહવું અને જે ન ચાહે તેવું કોઈને માટે ન ચાહવું. જેવું આત્મામાં તેવું મનમાં, જેવું મનમાં તેવું ક્રિયામાં હોવાને જાણવું, જાણવાની ઇચ્છા, શુદ્ધ ભાવ, અને વિદ્યાના નેત્રથી જોઈ સત્ય અને અસત્યનો નિશ્ચય કરવો જોઈએ. આ પાંચ પ્રકારની પરીક્ષાઓથી જાણાવનારે, જાણનારે, અને સર્વ મનુષ્યોએ સત્યાસત્યનો નિર્ણય કરી ધર્મનું મહત્ત્વ અને અધર્મનો પરિત્યાગ કરવો અને કરાવવો જોઈએ ?

પ્રશ્ન—ધર્મ અને અધર્મ કોને કહેછે ?

ઉત્તર—પક્ષપાતરહિત ન્યાય, સત્યનું મહત્ત્વ, અસત્યનો પરિત્યાગ, પાંચે પરીક્ષાઓને અનુકૂળ આચરણ, ઇશ્વરાગાતું પાલન ને પરાપકાર કરવા રૂપ જે છે તે ધર્મ અને તેથી જે વિપરીત તે અધર્મ કહેવાય છે. કેમકે જે સર્વથી અવિરૂદ્ધ તે ધર્મ અને પરસ્પર વિરૂદ્ધ આચરણ છે તે અધર્મ કેમ ન કહેવાય ? જેમકે કોઈએ કોઈને પૂછ્યું કે સત્ય શું છે ? ત્યારે તેણે જવાબ

આખો કે જે હું બાણું છું તે. પણ જ્યારે તેણે પૂછ્યું કે “ હું માનું છું તે શું છે ? ” ત્યારે જવાબ આપ્યો કે “ અધર્મ ! ” એવાજ પક્ષપાત યુક્ત મિથ્યા અને વિરુદ્ધાચાર તે અધર્મ છે હવે જ્યારે એક ત્રીજા શખ્સે તે બેઉને પૂછ્યું કે “ સત્ય બોલવું તે ધર્મ કે અસત્ય બોલવું તે ? ” ત્યારે બેઉ જણે જવાબ આપ્યો કે સત્ય બોલવું તે ધર્મ છે અને અસત્ય બોલવું તે અધર્મ છે. આનું નામ ધર્મ જાણવું. પણ અત્રે પાંચ પરીક્ષાની યુક્તિથી સત્ય અને અસત્યનો નિશ્ચય કરવો યોગ્ય છે.

પ્રશ્ન—જ્યારે જ્યારે સભા આદિ વ્યવહારોમાં જાય ત્યારે કેવી રીતે વર્તવું.

ઉત્તર—જ્યારે સભામાં જાય ત્યારે દૃઢ નિશ્ચય કરી રાખે કે હું સત્યથી જીતીશ અને અસત્યને હરાવીશ. અભિમાન ન રાખવો, પોતાને મોટા ન માનવો. આપણી વાતનું કોઈ ખંડન કરે ત્યારે તેની ઉપર ક્રોધાયમાન અથવા અપ્રસન્ન ન થવું. જે કોઈ કહે તેનું વચન ધ્યાન આપીને સાંભળ્યું; પછી જો તેમાં અસત્ય જણાય તો તે અંશનું ખંડન અવશ્ય કરવું અને જે સત્ય હોય તે પ્રસન્નતા પૂર્વક ગ્રહણ કરવું. મોટાઈ કે નાનપણ ન ગણવું. વ્યર્થ બકવાદ ન કરવો કદી ખોટાનો પક્ષ ન કરવો ને સત્ય કદી પણ ન છોડવું. એવી રીતે બેસવું વા ઉઠવું કે જેથી કોઈને ખોટું ન જણાય, બધાના હિત તરફ દૃષ્ટિ રાખવી, જેથી સત્યની વૃદ્ધિ તથા અસત્યનો નાશ થાય તે કરવું. સન્નજનોનો સંગ કરવો તથા દુષ્ટોથી દૂર રહેવું. જે જે પ્રતિજ્ઞા કરવી તે સત્યની વિદુદ્ધ ન હોય તથા તે હમેશા બરાબર પૂરી કરવી. ઇલાદિ કર્મ સર્વ સભા આદિ વ્યવહારોમાં કરવાં.

પ્રશ્ન—જડયુદ્ધિ તથા તીવ્રયુદ્ધિ કોને કહે છે ?

ઉત્તર—જે પોતે તો સમજી ન શકે પણ ખીજના સમજાવ્યાથી પણ ન સમજે તે જડયુદ્ધિ અને જે સમજાવ્યાથી જલદી સમજે અને થોડું સમજાવ્યાથી ધણું સમજી જાય તે તીવ્રયુદ્ધિ કહેવાય છે. મહા જડ અને વિદ્વાનનો એક દાખલો સાંભળો. કોઈ ઠેકાણે એક રામદાસ બેરાગીનો બેસો ભૂપાલદાસ પાઠ ગોખતો ફૂવા ઉપર પાણી ભરવા ગયો. ત્યાં એક પરિત બેઠો હતો તેણે અશુદ્ધ પાઠ સાંભળી કહ્યું કે તું શ્રી ગણેશાય નમઃ એમ ગાયો છે તે શુદ્ધ નથી પણ શ્રી ગણેશાય નમઃ એમ શુદ્ધ પાઠ ગોખ. ત્યારે તે બેસો બોલ્યો કે મારા મહંતજ મોટા પરિત છે, અને તેમણે જેવી રીતે મને સંભળાવ્યું છે તેવીજ રીતે ગોખીશ. તેણે પાણી

ભરીને ખોતાના ગુરૂ પાસે જઈને કહ્યું કે મહારાજ, એક બ્રાહ્મણ મારા પાઠને અશુદ્ધ જણાવે છે. સારે ખાકીજીએ ચેલાઓને કહ્યું કે એ બ્રાહ્મણને અહીં બોલાવી લાવો. એ વળી ગુરૂનો ઓકરો મારા ચેલાઓને શાનો ભભાવે છે અને શુદ્ધને અશુદ્ધ શાનું બતાવે છે ? ચેલો જઈને પંડિતજીને તેડી લાવ્યો પંડિતને મહંતે પૂછ્યું કે તું એના કેટલા પાઠ જાણે છે ? પંડિતે કહ્યું કે એક પ્રકારનો. મહંતે કહ્યું કે તું કંઈ પણ જાણતો નથી; જો હું એના ત્રણ પ્રકારના પાઠ જાણું છું. ૧ સ્ત્રીગનેસાજનમ્. ૨ સ્ત્રીગનેસાપનમ ૩ સ્ત્રી ગનેસાયનમ.

પંડિત—મહંતજી, તમારા પાઠમાં પાંચ પ્રકારના દોષ છે પ્રથમ શ ને ઠેકાણે સ, ૨ જ ને બદલે ન, ૩ શા ને બદલે સા, ૪ ય ને બદલે જ તથા ઘ, અને ૫ વિસર્ગ ન બોલવો, એવી પાંચ અશુદ્ધિઓ છે.

મહંતજી—અરે, ચલે, ગુરૂના મોટા ઘરમાં બધું શુદ્ધ છે.

પંડિતજી ચુપ થઈ ચાલી ગયા. કેમકે સર્વસ્યૌષધમસ્તિ શાસ્ત્રકથિતં મૂર્ખસ્ય નાસ્યૌષધમ્ સધળાનું ઔષધ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે પણ મૂર્ખનું ઔષધ નથી કહ્યું. આવા હડીલા માણસોથી દૂર રહેવું જોઈએ. જો તેઓ સુધરવા આહે તો વિદ્વાને ઉપદેશ કરી તેમને અવશ્ય સુધારવા.

પ્રશ્ન—જો માતા, પિતા, આચાર્ય તથા અતિથી અધર્મ કરે તથા કરવાનો ઉપદેશ કરે તો માનવું જોઈએ કે નહિ ?

ઉત્તર—કદી નહિ. કુમાતા, કુપિતા સંતાનોને જે ખોટો ઉપદેશ કરે છે કે ખેટા-ખેટી તારા વિવાહ જલદીથી કરીશું; કોઈની સ્ત્રી જ હાથમાં આવે તો ઉઘવી લાવજે; કોઈ એક ગાળ દે તો તું પાંચ દેજે; લગ્ન, મારામારી, રમત, ચોરી, જારી મિથ્યા ભાષણ, ભાંગ, મઘ, ગાંજે, ચરસ, અશીષ, ઇલાદિનું સેવન આદિ કરવામાં કંઈ દોષ નથી; કેમકે આપણી કુળ પરંપરા છે; કેમકે કુલચર્મ્મ: સનાતન: કુળમાં જે ધર્મ અગાઉથી ચાલતો આવ્યો છે તે કરવામાં કંઈ પણ દોષ નથી. આવો ઉપદેશ સાંભળી મુસંતાન (સારાં ઓકરાં) હોય તે કહે છે કે-તમે જે જલદી વિવાહ કરવાનું, કોઈની સ્ત્રી જ ઉઘવી લાવવાનું આદિ કર્મ કર્યાં તે દુષ્ટ માણસોનાં કામ છે. જોઈનાં નથી. પણ શ્રેષ્ઠ માણસોની પેઠે અમે તો બ્રહ્મચર્યથી પૂર્ણ વિદ્યા અણી સ્વયંવર એટલે પૂર્ણ યુવા અવસ્થામાં બેઠી પ્રસન્નતા પૂર્વક વિવાહ કરીશું. કોઈની કરોડોની સ્ત્રી જ જામમાં પડેલી જોઈને પણ કદી મહણ કરવાની મનમાં પણ ઇચ્છા નહિ કરવું ઇલાદિ કામ અમે

કર્મો કરીએ છીએ. જે જે તમારા ઉત્તમ કર્મ તથા ઉપદેશ છે તેમનું તો અમે ગ્રહણ કરીશું. પણ બીજા નહિ ગ્રહણ કરીએ. તમે ગમે તેવા હો તો પણ તન, મન, ધનથી તમારી સેવા કરવી એ અમારો પરમ ધર્મ છે. કેમકે જેવી રીતે તમે બાળપણથી અમારી સેવા કરી છે, તેવીજ રીતે તમારી સેવા અમે પણ શા માટે ન કરીએ ?

શ્રેષ્ઠ માતા, પિતા, આચાર્ય, અતિથિઓને અભાગી કુસંતાન કહે છે કે, અમને ખુબ ખવરાવો, પીવડાવો, રમવા દો; અમારે માટે કમાયા કરો: જ્યારે તમે મરી જશો ત્યારે અમનેજ બધું કામ કરવું પડશે. જલદી લગ્ન કરી દો. નહિ તો અમે અહીં તહીં જઈ લીલા કરીશું, બાગમાં જઈ નાચ, તમાસા, કરાવીશું અથવા વૈરાગીજ થઈ જઈશું. કેમકે અમારી સેવા કરનારા તમે તો પેદાજ થયા છો. અમને સહેલ સપાટા, સવારી, નાચ ખાવું પીવું, ઓઢવું પહેરવું, વિગેરે માટે ખુબ ધન આપ્યા કરો. નહિ તો અમે જીવાન થઈશું ત્યારે પછી તમને જોઈ લેશું ! ”

વૃણ્ડાવૃણ્ડિ નસ્તાનસ્થિ કેશાકેશિ મુષ્ટામુષ્ટિ ગુદ્ધમેવ ભવિષ્યત્યન્યત્કિમ્ ।

અર્થાત મારામારી કરીશું બીજું શું ? આવા સંતાન દુષ્ટ કહેવાય છે. ઉત્તમ માતા આદિ એમને કહે છે કે “ સાંભળો છોકરાંઓ, હવે તમારી બાળુવા ગણવાની, સારી સારી વાતો શિખવાની, વીર્યનિગ્રહ તથા આચાર્ય આદિની સેવા કરવાની, વિદ્યાન થવાની, શરીર તથા આત્માને પૂર્ણ યુવાવસ્થા આદિ ઉત્તમ કર્મ કરવાની અવસ્થા છે, જે બુલશો તો પછી પરતાશો. ફરીથી આવો સમય તમને મળવો ધણોજ કઠણ છે કેમકે જ્યાં સુધી અમે ધર સંબંધી તથા તમારા ખાવાપીવા આદિ સંબંધી પ્રબંધ કરનારા છીએ ત્યાં સુધી તમે સુશિક્ષા-ગ્રહણપૂર્વક સર્વોત્કૃષ્ટ વિદ્યારૂપી ધનને સંચિત કરો. એજ અક્ષય ધન છે, કે જેને ચોરઆદિ લઈ શકતા નથી, જેનો ભાર થતો નથી, અને જેટલું ધન કરવામાં આવે તેટલું અધિક વધતું જાય છે. તે હોવાથી જ્યાં રહેશે ત્યાં સુખી થશે તથા પ્રતિક્ષ મેળવશે. અને ધર્મ, અર્થ, કામ તથા મોક્ષના સંબંધી કર્મોને જાણી લઈ તે સિદ્ધ કરી શકશે. જ્યારે અમે તમને વિદ્યારૂપ શ્રેષ્ઠ ગુણોથી અલંકૃત જોઈશું ત્યારે અમને પરમ સતોષ થશે અને જે તમે કંઈ પણ દુષ્ટ કામ કરશો- તો અમે અમારૂં પણ અભાગ્ય સમજીશું. કેમકે, અમારા કંઈ પાપોના ફળથી અમને દુષ્ટ સંતાન મળ્યા. શું તમે તથી નેતાં કે

જે મનુષ્યો ને રાજ્ય તથા ધન પ્રાપ્ત થયું છે, પણ વિદ્યા તથા ઉત્તમ શિક્ષા ન હોવાથી નષ્ટ, બ્રષ્ટ થઈ જાય છે. અને શ્રેષ્ઠ વિદ્યા તથા સુશિક્ષાથી યુક્ત એવા દરિદ્રને પણ રાજ્ય તથા ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત થાય છે. તમને યોગ્ય છે કે:-

યાન્યસ્માક્સુચરિતાનિ તાનિ ત્વયોપાસ્યાનિ નો દત્તરાણિ ॥

તૈત્તિરીય-આરણ્યકે ૭ । ૧૧ ॥

જે જે અમારા ઉત્તમ ચરિત્રા છે તે કરવા અને કદી અમે પણ પુર કામ કરીએ તો તે કદી ન કરવું. ” ઈત્યાદિ ઉત્તમ ઉપદેશ તથા કર્મ કરનારાં તથા કરાવનારાં માત, પિતા, તથા આચાર્ય આદિ શ્રેષ્ઠ કહેવાય છે.

પ્રશ્ન—રાજા, પ્રજા તથા ઇષ્ટ મિત્ર આદિ સાથે કેવો વ્યવહાર કરવો ?

ઉત્તર—રાજપુરુષ પ્રજાને માટે સુમાતા તથા સુપિતાની પેઠે અને પ્રજાપુરુષ રાજસંબંધમાં સુસંતાનની પેઠે વર્તી પરસ્પર આનંદ વધારે. મિત્રે મિત્ર સાથે સત્ય વ્યવહારોને માટે આત્માની પેઠે પ્રીતિથી વર્તવું પણ અધર્મને માટે તેમ ન કરવું. પાડોસીથી એવું વર્તવું કે જેવું આપણા શરીર માટે વર્તીએ છીએ. તેજ પ્રમાણે મિત્રાદિને માટે પણ કર્મ કર્યા કરવું. સ્વામીએ સેવક સાથે એવું વર્તવું કે જેમ પોતાના હસ્ત પાદાદિ અંગોની રક્ષાને માટે વર્તે છે. સેવક સ્વામીને માટે એવી રીતે વર્તે કે જેવું વર્તન અન્ન, જલ વસ્ત્ર તથા ઘર આદિ શરીરની રક્ષાને માટે હોય છે.

પ્રશ્ન—બ્રહ્મચર્યના શું નિયમો છે ?

ઉત્તર—ઓછામાં ઓછું ૨૫ વર્ષ સુધી પુરુષે અને ૧૬ વર્ષ સુધી કન્યાએ બ્રહ્મચર્ય અવશ્ય સેવન કરવું જોઈએ. અને ૪૮ વર્ષથી વધારે પુરુષે તથા ૨૪ વર્ષથી વધારે કન્યાએ બ્રહ્મચર્યનું સેવન ન કરવું. તે પછી ગૃહ-સ્થાશ્રમનો સમય છે.

પ્રશ્ન—પ્રમાદી વ્રતે—એક મૂર્ખ માણસ કહે છે “ સાંભળો, કન્યા-ઓને બણાવવું શાસ્ત્રોક્ત નથી. કેમકે જ્યારે તે બણશે ત્યારે મૂર્ખ પતીનો અપમાન કરી અહીં કાગળો લખી અન્ય પુરુષો સાથે પ્રેમ કરી બિભિચાર કરશે ”

ઉત્તર—સજ્જન: સમાધયે—શ્રેષ્ઠ માણસ તેનું સમાધાન કરે છે કે. “ સાંભળો, બાધ, તમારા કહેવાથી તો એવું થયું કે કાંઈ પુરુષને પણ બણાવવો ન જોઈએ. કેમકે તે પણ બણીને મૂર્ખ સ્ત્રીનો અપમાન તથા બિભિચારો દોષની અહીં તહીં અન્ય સ્ત્રીઓ સાથે રહેલસપાટા કર્યા કરશે. ”

પ્રમાદી—હા, પુરૂષ પણ ન ભણે તો સાઈ છે. કેમકે ભણેલા માણસો ચતુરાધી બીજાઓને ફસાવી, અપમાન કરી, પોતાની મતલબ સાધી લે છે.

સજ્જન—સાંભળો, ભાઈ, આ વિદ્યા ભણવાનો દોષ નથી પણ આપ જેવા માણસોના સંગનો દોષ છે. અને જે ભણવું ભણાવવું ધર્મ તથા ઇશ્વરની વિદ્યાની વિશ્લેષ હોય તો તે મુખ્યત્વે કરીને ખરાબ કામોનું કારણ બની શકે છે. પણ જે ભણવું-ભણાવવું ઉક્ત વિદ્યા સહિત હોય તો તે સર્વને સુખ તથા ઉપકાર કરનાર જ થાય છે.

પ્રશ્ન—કન્યાઓને ભણાવવામાં વૈદિક પ્રમાણ ક્યાં છે ?

ઉત્તર—સાંભળો પ્રમાણ—

ब्रह्मचर्येण कन्या युवानं विन्दते पतिम् ॥

अ० वे० का० ૧૧ । अ० ૩ । मं० ૧૮ ॥

જેમ છોકરાઓ બ્રહ્મચર્ય પાળે છે તેમ કન્યાઓએ પણ બ્રહ્મચર્ય પાળી, વર્ણોચ્ચારણથી તે વેદ સુધી શાસ્ત્રોને ભણી, પ્રસન્ન કરી, સ્વેચ્છાએ પૂર્ણ યુવા અવસ્થાવાળા વિદ્વાન પતિને વેદોક્ત રીતિએ ગ્રહણ કરવું. શું અધર્મી શિવાય કોઈ બીજો પુરૂષ હશે કે જે કોઈ પુરૂષ અથવા સ્ત્રીને વિદ્યા ભણવાથી રોકી મૂર્ખ રાખવાનું ઇચ્છે, અને વેદોક્ત પ્રમાણનો અપમાન કરી પોતાનું કલ્યાણ કરવા ચાહે ?

પ્રશ્ન—વિદ્યા કેવા ક્રમથી પ્રાપ્ત કરી શકાય છે ?

ઉત્તર—વર્ણોચ્ચાર, વ્યવહારની શુદ્ધિ, પુરૂષાર્થ, ધાર્મિક વિદ્યાનોનો સંગ, વિષયકથ-પ્રસંગનો ત્યાગ, સુવિચારથી વ્યાકરણ આદિ શબ્દ, અર્થ, તથા સંબંધને યથાયોગ્ય ભણી લઈ ઉત્તમ ક્રિયા કરી, સર્વથા સાક્ષાત્ કરતો જાય; જે વિદ્યાને માટે જે ગ્રંથ સાધનરૂપ સત્ય ગ્રંથ હોય તે ભણી વેદાદિ ભણવાને યોગ્ય ગ્રંથોના અર્થો ભણવા-આદિ કર્મો શીઘ્ર વિદ્વાન થવાનાં સાધન છે.

પ્રશ્ન—વગર ભણેલા મનુષ્યની શી ગતિ થાય છે.

ઉત્તર—જે ગતિ થાય છે. એક સારી ને બીજી માફી. સારી એને કહે છે કે જે માણસ વિદ્યા ભણવાનું સામર્થ્ય તો ન રાખે અને ધર્મોચ્ચારણ કરવા ચાહે તો વિદ્વાનોનો સંગ અને પોતાના આત્માની પવિત્રતાથી ને અવિદ્ય-

હતાથી ધર્માત્મા અવશ્ય થઈ શકે છે. ક્રમકે સર્વ મનુષ્યો વિદ્વાન્ થવાનો તો સંભવ જ નથી પણ ધાર્મિક થવાનો સંભવ સર્વને માટે છે. જેમ પોતાને વારંતે સુખની પ્રાપ્તિ તથા દુઃખનો ત્યાગ, માન્ય થવું તે અપમાન ન થવો, ઇત્યાદિની અભિલાષા કરીએ છીએ તો ખીજને માટે શા માટે ન કરવી ? જે કોઈને કોઈ ચોરી અથવા કોઈ જુઠી જાળ લગાડે તો શું તેને તે સાફ લાગે ? શું જે જે કર્મ કરવામાં આપણા આત્મામાં શંકા, લજ્જા અને ભય નથી થતું તે ધર્મ છે એવું કોઈને નથી માલુમ પડતું ? જે કોઈ વિરોધ અર્થાત આત્મામાં કંઈ અને વાણીમાં કંઈ જુદુંજ અને ક્રિયામાં વિલક્ષણતા કરેછે તે અધર્મી છે અને જેવું આત્મામાં તેવું વાણીમાં અને જેવું વાણીમાં તેવુંજ ક્રિયામાં જેવું આચરણુ છે તે શું ધર્માત્મા નથી ? પ્રમાણ-

असुर्या नाम ते लोका अन्धेन तमसा वृताः ।

ताँस्ते प्रेत्याभिगच्छन्ति ये के चात्महनो जनाः ॥

ય૦ અ૦ ૪૦ । મં૦ ૩ ॥

અર્થ-(યે) જે (આત્મહનઃ) આત્મહત્યા કરનારા અર્થાત આત્મામાં જે ગ્તાન છે તેથી વિરુદ્ધ કહેનારા, માનનારા તથા કરનારા છે (તે) તેજ (લોકા) ભોક (અસુર્યા નામ) અસુર અર્થાત દૈત્ય, રાક્ષસ એવા નામવાળા માણસ છે; તે આ (અન્ધેન તમસા વૃતાઃ) મહાન અધર્મેરૂપી અધિકારથી યુક્ત થઈ જીવતાં અને મરણ પામીને (તાન્) દુઃખદાયક દેહાદિ પદાર્થોને (અભિગચ્છન્તિ) સર્વથા પ્રાપ્ત થાય છે. અને જેઓ આત્મરક્ષક અર્થાત આત્માની અનુકૂલજ કહેછે, માનેછે અને આચરણુ કરેછે, તે માણસો વિદ્વારૂપી શુદ્ધ પ્રકાશથી યુક્ત થઈ દેવ અર્થાત વિદ્વાન નામથી પ્રખ્યાત છે. તેઓજ સદા સુખ મેળવી મરણ પછી પણ આનંદયુક્ત દેહાદિ પદાર્થોને પ્રાપ્ત થાય છે.

પ્ર—વિદ્વા અને અવિદ્વા કોને કહેછે ?

ઉ૦—જેથી પદાર્થને યથાવત જાણી ન્યામયુક્ત કર્મ કરવામાં આવે તે વિદ્વા અને જેથી કોઈ પદાર્થનું યથાવત ગ્તાન ન થતાં અન્યાયરૂપી કર્મ કરવામાં આવે તે અવિદ્વા કહેવાય છે.

પ્ર૦—ન્યાય અને અન્યાય કોને કહેછે ?

ઉ૦—જે પક્ષપાતરહિત સત્યાચરણ કરવું તે ન્યાય; અને જે પક્ષપાતથી મિથ્યા આચરણુ કરવું તે અન્યાય કહેવાય છે.

પ્ર૦—ધર્મ કોને કહે છે ?

ઉઠ—આયાચરણ, સર્વનું હિત કરવું આદિ જે કર્મો છે તે ધર્મે જાણો; અને અન્માયાચરણ, સર્વનું અહિત કરવું આદિ જે કર્મો છે તેને અધર્મે જાણો.

મહા મૂર્ખનું લક્ષણ.

એક પ્રિયાદાસનો એલો ભગવાનદાસ પોતાના ગુરૂ પાસે બાર વરસ સુધી ભણતો હતો. એક દિવસે તેણે ગુરૂને પૂછ્યું કે મને સંસ્કૃત બોલતાં આવડ્યું નહિ. ગુરૂએ કહ્યું કે સાંભળ, ભણવા ભણાવવાથી વિદ્યા આવડતી નથી પણ ગુરૂની કૃપાથી આવડી જાય છે. જ્યારે ગુરૂ પોતાની સેવાથી પ્રસન્ન થાય છે ત્યારે જેમ કુચ્ચીઓથી તાળું ઉઘડી ધરના સર્વ પદાર્થ ઝટ જોવામાં આવે છે તેમ તે એવી યુક્તિ બતાવી દે છે કે હૃદયના કપાટ ખુલી જઈ સર્વ પદાર્થવિદ્યા તરત આવડી જાય છે. સાંભળ, સંસ્કૃત બોલવાની તો સહેજ યુક્તિ છે.

ભગવાનદાસ—મહારાજ, તે શું છે ?

ગુરૂ—સંસારમાં જેટલા શબ્દ સંસ્કૃત અથવા દેશી ભાષાના હોય તે ઉપર એક એક બિંદુ મૂકવાથી બધા શુદ્ધ સંસ્કૃત થઈ જાય છે.

એલો—વાર તો મહારાજ, લોટો, પાણી, રોટલી, દાળ, શાક આદિ શબ્દોપર બિંદુ મૂકવાથી કેવી રીતે સંસ્કૃત થઈ જાય છે ?

ગુરૂ—જો, લોટોં, પાણીં, રોટલીં, દાંલં શાકં !

એલો—વાહવાહ, ગુરૂવિના ક્ષણ માત્રમાં પૂરી વિદ્યા કાણ દેખાડી શકે છે ? ભગવાનદાસે પોતાના સ્થાનકે જઈ વિચાર કરી આ શ્લોક બનાવ્યો:—

વાંપં આંજાં નમં સ્કૃત્યં પરં પાંજં તંથૈવં ચં ।

મંમાં મંગંવાંદાંસેનં ગીતાં ટીંકાં કરોમ્યંહમ્ ॥

જ્યારે તેણે સવારે ઉઠી ખુશી થઈ ગુરૂ પાસે જઈ શ્લોક સંભળાવ્યો ત્યારે તો પ્રિયાદાસજી પણ બહુ પ્રસન્ન થયા ને બોલ્યા કે જો એલા હોય તો તારાજ જેવા ગુરૂના વચન પર વિશ્વાસ રાખનારા હજો અને જો ગુરૂ હોય તો મારા જેવા હજો.

આવા મનુષ્યથી અળગા રહેવા વગર તેમને માટે બીજું શું ઔષધ છે !

૩૦—વિદ્યા ભણતી સમયે અથવા ભણી રહ્યા પછી કાંઈ બીજાને બોલાવે કે નહિ ?

ઉઠ—બરાબર બોલાવે. કેમકે ભણવા કરતાં ભણાવવામાં વિદ્યાની વૃદ્ધિ વધારે થાય છે. ભણીને પોતે એકલોજ વિદ્વાન રહે છે અને બોલાવનારી

ખીન્ને પણ થઈ જાય છે. ને ઉત્તરોત્તર કાળમાં વિદ્યાની વૃદ્ધિ થતીજ જાય છે. જે વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી લેછે તે મનુષ્ય પરોપકારી ધાર્મિક અવશ્ય થાય છે. કેમકે જેમ આંધળો કૂવામાં પડી જાય છે તેમ દેખતો કદી પડતો નથી; અને અવિદ્યાની હાનિ આદિ પ્રયોજન વિદ્યા ભણાવવાથીજ સિદ્ધ થાય છે.

દુર્યુધિ—અધા વિદ્વાન થઈ જશે તો અમને કોણ પૂછશે અને પોતે પોતાની મેજેજ અધાં પુસ્તકો વાંચી અર્થ કરી સમજી લેશે. પાઠ પૂ-
જામાં પણ નહિ બોલાવે. વિશેષ વિદ્વ ધનાઢય તથા રાજાઓને ભણાવવામાં છે. કેમકે તેમના ઉપર અમ લોકોની મોટી જીવિકા ચાલે છે.

જ્યારે કોઈ શૂદ્રે તેની પાસે ભણવાની ઈચ્છાથી જઈ કહ્યું:—મને આપ કંઈ ભણાવો. ત્યારે—

અદ્યુધિ—તું કોણ છે, શું કામ કરેછે અને તારા ઘરમાં શો વ્યવહાર થાય છે.

શૂદ્ર—હું તો મહારાજ આપનો દાસ શૂદ્ર છું. કંઈક જમીનદારી ને ખેતીવાડી પણ કરું છું. ને ઘરમાં કંઈક લેણદેણનો પણ વ્યવહાર છે.

નમ્રમતિ—છી, છી, છી, તને સાંભળવાનો ને અમને સાંભળાવ-
વાનો પણ અધિકાર નથી. જે તું તારો ધર્મ છોડી અમારો ધર્મ કરીશ તો નરકમાં નહિ પડે કે? હા, તને વેદોથી ભિન્ન ખીજા ગ્રંથોની કથા સાંભળાવવાનો તો અધિકાર છે; જ્યારે તારી સાંભળવાની ઈચ્છા હોય ત્યારે અમને બોલાવજે એટલે સાંભળાવીશું. પણ તારી મેજે નહિ વાંચતો, નહિ તો અધર્મી થઈશ. જે કંઈ ભેટ પૂજા લાવ્યો હોય તે મૂકીને ચાલ્યો જા અને સાંભળ, અમારું વચન માની લે, નહિ તો તારી મુક્તિ કદી નહિ થાય. ઘણું કમાતો જ ને અમારી સેવા કર્યા કર; એમાંજ તારું કલ્યાણ થશે અને તારા પર ઈશ્વર પ્રસન્ન રહેશે.

શૂદ્ર—મહારાજ, મને તો ભણવાની ઘણી ઈચ્છા છે. શું વિદ્યા ભ-
ણવી તે ખરાબ વાત છે કે દોષ લાગે?

બકવૃત્તિ—અસ, અસ, તને કોઈએ બંભેરી દીધો છે કે જે તું અ-
મારી સામે પ્રત્યુત્તર કરેછે. અરેરે! શું કહું? કલિયુગ આવી ગયો છે. વિદ્યા ભણી અમારો ઉપદેશ ન માનતાં સૌ બગડી ગયા છે.

શૂદ્ર—શું મહારાજ, અમારીજ ઉપર કલિયુગે ચઢાઈ કરી છે કે જે અમનેજ ભણવાથી તથા મુક્તિથી રોકે છે?

સ્વાર્થી—હા, હા, જે સતયુગ હોત તો તું અમારી સામે આવી બડબડ કરી શકત ?

શૂદ્ર—વાર ત્યારે મહારાજ, જે આપ નથી બણાવતા તો અમને જે કાંઈ બણાવશે તેના એલા થઈ જશું.

અધિકારી—સાંભળો ! કલિયુગમાં બીજું શું થવાનું છે ?

શૂદ્ર—આપની અમે સેવા કરીએ તેના બદલામાં આપ અમને શું આપશો ?

માર્જરલિંગી—આશિર્વાદ.

શૂદ્ર—તે આશિર્વાદથી શું થશે ?

ધૂર્ત—તમારું કલ્યાણ.

શૂદ્ર—જે આપ અમારું કલ્યાણ ચાહો છો તો શું વિદ્યા બણવાથી અકલ્યાણ થાય છે ?

પોપ—હવે શું તું અમારી સાથે શાસ્ત્રાર્થ કરે છે ?

પ્રશ્ન—પોપનો શું અર્થ છે ?

ઉત્તર—એ શબ્દ પરદેશની ભાષાનો છે. ત્યાં તો તેનો અર્થ પિતા તથા વડીલ થાય છે. પણ અહીં તો જે કેવળ ધૂર્તતા કરી પોતાની મતલબ સિદ્ધ કરે છે તેનું નામ પોપ છે.

પ્રશ્ન—જે વિદ્યા બણ્યો હોય અને તેમાં ધાર્મિકતા ન હોય તો તેની વિદ્યાનું ફળ મળશે કે નહિ ?

ઉત્તર—કદી નહિ. કારણ કે વિદ્યાનું પણ એજ ફળ છે કે જેથી મનુષ્યે અવશ્ય ધાર્મિક થવું જોઈએ. જેણે વિદ્યાના પ્રકાશથી કંઈ પણ સાંઝે સમજી તે ન કર્યું અને ખુરં સમજી તે ન જોડ્યું તો તે શું ચોર જેવો નથી ? કેમકે ચોર પણ ચોરીને ખુરી સમજતાં છતાં કરે છે, અને સાહુકારીને સારી સમજતાં છતાં નથી કરતો. તેજ પ્રમાણે જે બણીને પણ અધર્મ નથી જોડતો તથા ધર્મને નથી અનુસરતો તે મનુષ્ય પણ ચોર જણાવો.

પ્રશ્ન—જ્યારે કાંઈ માણસ મનથી ખુરં જાણે છે પણ કાંઈ વિશેષ ભય આદિ નિમિત્તથી નથી છોડી શકતો અને સાંઝે કામ નથી કરી શકતો, તો પણ શું તેને ગુણ વા દોષ થાય છે કે નહિ ?

ઉત્તર—દોષ જ થાય છે. કેમકે તેણે અધર્મ ક્યો હોય તેનું ફળ તો અવશ્ય મળશે. અને સમજતાં છતાં પણ ધર્મ ન ક્યો હોય તેને સમજાય

કદી પણ નહિ મળે જેમ કોઈ મનુષ્ય કૂવામાં પડવું જુએ જાણતાં છતાં પડે તો થું તેને દુઃખ નહિ થાય? અને સારે-માર્ગે ચાલવું ઉત્તમ સમજતાં છતાં પણ ન ચાલે તો તેને કદી સુખ થશે? તેથીજ કહ્યું છે કે:—

યથા મતિસ્તથોક્તિર્યથોક્તિસ્તથા મતિઃ ।

સત્પુરુષસ્ય લક્ષણમતો વિપરીતમસત્પુરુષસ્યેતિ ॥

સત્પુરુષનું લક્ષણ એજ છે કે જેનું આત્માનું જ્ઞાન તેનું વચન તથા જેનું વચન તેનુંજ કર્મ કરવું. અને જેનું આત્માથી વિરુદ્ધ મન, મનથી વિરુદ્ધ વચન, અને વચનથી વિરુદ્ધ કર્મ છે—તે જ અસત્પુરુષનું લક્ષણ છે. માટે મનુષ્યોને ઉચિત છે કે સર્વ પ્રકારના પુરુષાર્થ કરી અવશ્ય ધાર્મિક થવું.

પ્રશ્ન—પુરુષાર્થ કોને કહેછે અને તેના કેટલા ભેદ છે ?

ઉત્તર—ઉદ્યોગનું નામ પુરુષાર્થ છે અને તેના ચાર ભેદ છે. એક, અપ્રાપ્તની ઇચ્છા; બીજો, પ્રાપ્તની યથાવત રક્ષા; ત્રીજો, રક્ષિતની વૃદ્ધિ; અને ચોથો, વૃદ્ધિ કરેલા પદાર્થને ધર્મમાં ખરચવો—એવા પુરુષાર્થના ભેદ છે. જે ન્યાય તથા ધર્મ યુક્ત ક્રિયાઓએ કરીને અપ્રાપ્ત પદાર્થની અભિલાષા કરી ઉદ્યોગ કરવો; તે જ પ્રમાણે તેની સર્વે તરફથી રક્ષા કરવી કે જેથી તે પદાર્થ કોઈ પ્રકારે નષ્ટ ભ્રષ્ટ ન થાય; તેને ધર્મ યુક્ત વ્યવહારોથી વધારતા જવું; અને વધારેલા પદાર્થને ઉત્તમ વ્યવહારોમાં ખરચવો—એ ચાર ભેદ છે.

પ્રશ્ન—કેવી રીતે ક્રિયા વ્યવહારમાં તન, મન, ધન લગાડવું જોઈએ ?

ઉત્તર—નીચે લખેલા ચારમાં—વિદ્યાની વૃદ્ધિ, પરોપકાર, અનાથોનું પાલન, અને પોતાના સંબંધીઓની રક્ષા. વિદ્યાને માટે, શરીરનું આરોગ્ય અને તેથી યથાયોગ્ય ક્રિયા કરવી, મનથી અત્યંત પ્રયત્ન કરવો ને કરાવવો, ધનથી પોતાના સંતાન તથા અન્ય મનુષ્યોને વિદ્યા દાન કરવું તથા કરાવવું જોઈએ. પરોપકારને માટે શરીર તથા મનથી અત્યંત ઉદ્યોગ કરવો, અને ધનથી નાના પ્રકારના વ્યવહાર તથા કારખાનાં ઉભાં કરવાં કે જેથી અનેક મનુષ્ય કર્મ કરી પોતપોતાનું જીવન સુખથી કર્યા કરે. અનાથ એને કહેછે કે જેમનું સામર્થ્ય પોતાનું પાલન કરવા જેટલું પણ ન હોય—જેવા કે બાલક, વૃદ્ધ, રોગી, અપંગ આદિ છે—તેમને માટે પણ તન, મન તથા ધન ખરચી સુખી રાખી જેનાથી જે કામ બની શકે તેનાથી તે કામ સિદ્ધ કરવું જોઈએ કે જેથી કોઈ આળસુ થઈ નહિ—બુદ્ધિ ન બને; અને પોતાના સંતાન આદિ મનુષ્યોને ખાન, પાન અથવા વિદ્યાની પ્રાપ્તિને માટે જેટલું તન, મન, ધન વાપરવામાં આવે—તેટલું થોડું છે. પરંતુ કોઈએ નકામા કદી ન રહેવું તથા રાખવું જોઈએ.

પ્રશ્ન—વિવાહ કરી સ્ત્રી પુરૂષ આપસમાં કેવી રીતે વર્તે ?

ઉત્તર—કદી પણ કોઇ કોઇ સાથે અપ્રિય આચરણ ન કરે, અર્થાત્ જે જે વ્યવહારથી એક બીજાને કષ્ટ થાય એવું કામ ન કરે. જેમકે વ્યભિચારાદિ ન કરે. એક બીજા જેઠ પ્રસન્ન થાય એક બીજાની સેવા કરે. પુરૂષે ભોજન, વસ્ત્ર, આભૂષણ તથા પ્રિય વચન આદિ વ્યવહારોથી સ્ત્રીને સદા પ્રસન્ન રાખવી અને ઘરનું સર્વ કૃત્ય તેને સ્વાધીન કરવું. સ્ત્રીએ પણ પોતાના પતિને પ્રસન્ન વદન, ખાનપાન, પ્રેમભાવ આદિથી સદા હર્ષિત રાખવો, કે જેથી ઉત્તમ સંતાન થાય તે સદા બેઠમાં આનંદ વધતો જાય.

પ્રશ્ન—એમ ન કરે તો શું નુકસાન છે ?

ઉત્તર—સર્વસ્વ નાશ. કેમકે પરસ્પર પ્રીતિ વગર ગૃહસ્થાશ્રમના કિંચિત સુખની, ઉત્તમ સંતાનની તથા પ્રતિષ્ઠા અથવા લક્ષ્મી આદિ શ્રેષ્ઠ પદાર્થોની કદી પણ પ્રાપ્તિ થતી નથી મનુજી શું કહે છે તે સાબળો:-

સુન્તુષ્ટો માર્યયા મર્ત્તા મર્ત્તા માર્યા તથૈવ ચ ।

યસ્મિન્નેવ કુલે નિત્યં કલ્યાણં તત્ર વૈ હ્રુવમ્ ॥૨૥ અ૦ ૪

જે કુળમાં સ્ત્રીથી પુરૂષ તથા પુરૂષથી સ્ત્રી આનંદિત રહેછે તેમાંજ નિશ્ચયે કરીને કલ્યાણ સ્થિત રહે છે. પણ એ વાત ત્યારે થશે કે જ્યારે બ્રહ્મચર્યથી વિદ્યા, શિક્ષા ગ્રહણ કરી યુવાવસ્થામાં પરસ્પર પરીક્ષા કરી પ્રસન્નતાપૂર્વક સ્વયંવર વિવાહ થાય. કેમકે, બાલ્યાવસ્થામાંના વિવાહથી વિદ્યા, ઉત્તમ પ્રજા અને સુખની જેટલી હાનિ થાય છે તેટલોજ સુખનો લાભ બ્રહ્મચર્યથી શરીર તથા આત્માની પૂર્ણ યુવાવસ્થામાં પરસ્પર પ્રેમથી વિવાહ કરવાથી થાયછે. જે માણસો પરસ્પર પ્રેમથી સ્વયંવર વિવાહ કરી સંતાનને ઉત્પન્ન કરેછે તેમના સંતાન પણ એવા યોગ્ય થાય છે કે તે લાખોમાં એક જ હોય છે. તેઓમાં બુદ્ધિ, બળ, પરાક્રમ, ધર્મ તથા મુશીલતા આદિ શુભ ગુણ અપૂર્વ છતાં મહા ભાગ્યશાળી કહેવડાવી પોતાના કુળને અતિ પ્રશંસિત કરી દે છે.

પ્રશ્ન—મનુષ્યપણું કોને કહે છે ?

ઉત્તર—આ મનુષ્ય જાતિમાં એક એવો ગુણ છે કે તેવો કોઇબીજા જાતિમાં નથી જડી આવતો.

પ્રશ્ન—તે ગુણ કયો ?

ઉત્તર—જેટલા મનુષ્યથી ભિન્ન જાતિના પ્રાણી છે તેમનામાં બે પ્રકારનો સ્વભાવ છે. બલવાનથી ડરવું તે નિર્બળને ડરાવવું તથા પીડા દઇ

અર્થાત ખીજના પ્રાણ પણ લઈ પોતાની મતલબ સાધવી—એ જોવામાં આવે છે. જે માણસનો એવો જ સ્વભાવ છે તેની પણ એજ જાતિઓમાં ગણના કરવી યોગ્ય છે. પણ જે નખળાં પર દયા કરવી, ઉપકાર કરવો તથા નખળાને પીડા દેનારા અધર્મી બળવાનોનો જરા પણ ડર કે શંકા ન રાખતાં એમને ચરપીડા કરતાં અટકાવી નખળાંની રક્ષા તન, મન તથા ધનથી સર્વેદ કરવી એજ મનુષ્ય જાતિનો નિજનો ગુણ છે. કેમકે જે ખુરાં કામ કરવામાં ભય રાખે છે અને સત્ય કામ કરવામાં કિચિત પણ ભય કે શંકા નથી કરતા તેજ મનુષ્ય ધન્યવાદને પાત્ર કહેવાય છે.

પ્રશ્ન—કેમ સાહેબ, હમેશ સત્યથી તો કોઈ વ્યવહાર સિદ્ધ નથી થઈ શકતો; જુઓ, વ્યાપારમાં સત્ય વાત કહે તો કોઈ પદાર્થનું વેચાણ નથી થતું; હારજીતના વ્યવહારોમાં મિથ્યા સાક્ષી ન ઉભા કરીએ તો હારી જવાય; ઇલાદિ હેતુઓથી સર્વ સ્થળે સત્ય બાપણુ આદિ કેમ કરી શકાય ?

ઉત્તર—એ વાત મૂર્ખતાની છે. જેમકે:—

કોઈ ગામમાં લાલભટ રહેતા હતા. તેને પાંચ, પચાસ ગામવાળા લોક મહાપંડિત તથા ગુરૂ માનતા હતા. એક દિવસે રાત્રે કોઈ રાજનો હાથી તેજ ગામની પાસેથી કોઈ બીજે સ્થળે ચાલી ગયો હતો. તેનાં પગલાં જ્યાં જ્યાં માર્ગમાં પડ્યાં હતાં. તે જોઈ ગામના ખેડૂનો એકમેકને પૂછ્યા લાગ્યા કે ભાઈઓ આ તે શું છે ? દરેક જણે પોતે નથી જાણતો એમ કહ્યું. પછી બધાએ એક મત થઈ લાલ ભટને બોલાવી પૂછ્યું કે તમારા વિના કોઈ પણ આનું સમાધાન નહિ કરી શકે. કહો કે આ કોનાં પગલાં છે ? તે રડ્યો અને રડીને પછી હસ્યો ત્યારે લોકોએ પૂછ્યું કે તમે કેમ રડ્યા ને વળી હસ્યા ? ત્યારે તે બોલ્યો કે “ જ્યારે હું મરી જઈશ ત્યારે આવી આવી વાતોનો જવાબ મારા વિના કોણ દઈ શકશે ? અને હસ્યો એટલા માટે કે આનો ઉત્તર તો સહેજ છે—

લાલભટ તો જાણિયું, અન્ય ન જાણે કોઈ,
પગમાં ધંટી બાંધીને, હરણું ફૂટું કોઈ !

જંગલમાં હરણુ હોય છે—તે કોઈ જંગલી માણસની ધંટીનાં પડ પોતાના પગમાં બાંધી ફૂટું ચાલી ગયું છે. ” આ સાંભળી બધા લોકોએ વાહ વાહ કરી તેને ધન્યવાદ આપ્યો કે તમારા જેવો પૃથ્વી ઉપર કોઈ પણ પંડિત નથી કે જે આવી આવી વાતોનો ઉત્તર આપી શકે !

હવે આ લાલભટ ગામની તરફ આવતો જ હતો એટલામાં ગામ-
ડની એક સ્ત્રી જંગલમાંથી બોર લાવી અને પોતાનો છોકરો જે થાંભલાને
આડીને બેસી હતો, તેને કહ્યું કે બેટા, આ બોર લે. તે છોકરો હાથની
અંજલિ કરી બોર લઈ લીધા; પણ થાંભલો બે હાથની વચ્ચે આવવાથી
તેનું મોં બોર સુધી ન પહોંચવાથી તે રડવા લાગ્યો. તેને રડતો જોઈ-તેની
મા અને આપ પણ રડવાં લાગ્યાં, કે હાય, અમારા છોકરાને થાંભલાએ
પકડી લીધો છે! તે સાંભળી તેમના પાડપડોસી આવ્યા ને તેઓ પણ ર-
ડવા લાગ્યા કે હાય હાયરે આપ! આ છોકરાને થાંભલાએ કેવો પકડી રા-
ખ્યો છે! ત્યારે કોઈ બોલી ઉઠ્યું કે લાલભટને બોલાવો તેના વગર કોઈ
પણ આ છોકરાને નહિ છોડવી શકે. ત્યારે એક જણ તેને જલદીથી તેડી
લાગ્યો. પછી તેને પૂછ્યું કે આ છોકરો કેમ છુટો થશે? ત્યારે તેણે કહ્યું
“ સાંભળો. બે પ્રકારે આ છોકરો છુટી શકશે. એક તો એ કે કુલાડી લાવી
છોકરાના હાથ કાપી નાખો-હમણા છુટી જશે! અને બીજો ઉપાય એ છે
કે પ્રથમ છાપડું ઉતારો અને પછી છોકરાને થાંભલા ઉપરથી લઈ નીચે
ઉતારો. ” ત્યારે છોકરાના આપે કહ્યું “ અમે ગરીબ માણસ છીએ, અમારું
છાપડું, ટુટી જશે તો પાછું ચડાવવું મુશ્કેલ છે. ” ત્યારે લાલભટે કહ્યું “ત્યારે
પછી શું જોઈ રહ્યા છો, લાવો કુલાડી!”

કુલાડી લાવી જોયો તે છોકરાનો હાથ કાપવા જતા હતા તેવામાં એક
બુદ્ધિમતી સ્ત્રી બીજા ગામથી આ ગડગડ સાંભળી ત્યાં આવી પહોંચી, ને
આ સંવળું જોઈ તે બોલી, એનો હાથ ના કાપશો હું એ છોકરાને છુટો
કરું છું. પછી તે થાંભલા પાસે ગઈ અને છોકરાની અંજલિ તળે પોતાના
હાથની અંજલિ કરી બોલી બેટા, હાથમાંના બોર મૂકી દે પછી તે બોર
મૂકી દઈને અલગ થઈ ગયો, ને તે સ્ત્રીએ તેના હાથમાં બોર આપ્યાં ને
તે ખાવા લાગ્યો. લાલભટ આથી બહુ ગુસ્સે થઈને બોલ્યા કે આ છોકરો
છ માસની અંદર મરી જશે. કેમકે જેમ મેં કહ્યું હતું તેમ કરતે તો મ-
રત નહિ. ત્યારે તેનાં માઆપ ગભરાઈને બોલ્યાં હવે શું કરવું? ત્યારે તે
સ્ત્રીએ સમજાવ્યાં કે “ એ વાત જૂઠી છે. જે હાથ કાપવાથી છોકરો હમ-
ણજ મરી જતે તો તમે શું કરત. મરણથી બચવાનું કંઈ પણ ઓસડ
નથી ” ત્યારે તેમનો ગભરાટ મટી ગયો.

એ મુજબ જે માણસ મહા મૂર્ખ છે તે એવું સમજે છે કે સત્યથી વ્યવહારનો નાશ થાય છે અને અસત્યથી વ્યવહારની સિદ્ધિ થાય છે. પણ કોઈ માણસ એક વાર કોઈ વ્યવહારમાં જૂઠ્ઠો માલૂમ પડે છે તો તેની પ્રતિષ્ઠા તથા વિશ્વાસ સર્વ નાશ પામે છે, અને તેના સર્વ વ્યવહાર નષ્ટ થઈ જાય છે. અને જે સર્વ વ્યવહારોમાં જૂઠું છોડી સત્ય જ બોલે છે તેને લાભ જ થયા કરે છે ને હાની કદી થતી નથી. કેમકે સત્ય વ્યવહાર કરવો તેનું નામ ધર્મ અને તેથી વિપરીત વ્યવહારનું નામ અધર્મ છે. ધર્મનું સુખ-લાભ રૂપી ફળ અને અધર્મનું દુઃખલાભ રૂપી ફળ શું નથી મળતું ? પ્રમાણ—

इदमहमनृतात्सत्यमुपैमि ॥ यजुः । १ । ५ ॥

सत्यमेव जयति नानृतं सत्येन पन्थाः विततो देवयानः ।

येनाक्रमन्त्यृषयो ह्याप्तकामा यत्र तत्सत्यस्य परमं निधानम् ।

मुण्ड० ૩ સ્તં ૧ મં ૬ ॥

ન સત્યાત્પરમો ધર્મોનાનૃતાત્પાતકં પરમ્ ॥ इत्यादि ॥

અર્થ—મનુષ્યમાં મનુષ્યપણું તેજ છે કે સર્વથા અસત્ય વ્યવહારોને છોડી સત્ય વ્યવહારોનું ગ્રહણ સદા કરે. કેમકે, સર્વદા સત્યનીજ જય અને અસત્યનો પરાજય થાય છે. માટે જે સત્યપર ચાલી ધાર્મિક ઋષી લોક જ્યાં સત્યનો સાગર જે પરમાત્મા છે તેને પ્રાપ્ત થઈ ગયા અને હાલ પણ થાય છે તે સત્યનું સેવન મનુષ્યોએ શા માટે ન કરવું જોઈએ ? એ તો નિશ્ચિત છે કે સત્ય વિના ખીજો કોઈ ધર્મ નથી ને અસત્ય વિના ખીજો કોઈ અધર્મ નથી. માટે તેજ મનુષ્યને ધન્ય છે કે જે સર્વ વ્યવહારો સત્યથી કરે છે અને અસત્ય યુક્ત કર્મ જરા પણ નથી કરતા.

• દૃષ્ટાંત—કોઈ એક અધર્મી મનુષ્યે કોઈ અધર્મીની દુકાનપર જઈ પૂછ્યું કે આ કાપડ કેટલે આને ગજ આપશે? તે બોલ્યો, સોળ આને; તમે પણ કંઈ બોલો. વેપારી તથા ગ્રાહક બેઉ જાણતાજ હતા કે એ દશ આને ગજનું કાપડ છે, પણ અધર્મી જુડું બોલવાથી કદી ડરતા નથી.

ગ્રાહક—હ આને ગજ આપો અને ખરેખરી આપવાની વાત કરો.

વેપારી—હીક, તો તમને બે આના મૂકી દઉં છું, ચૌદ આના આપો.

ગ્રાહક—છે તો તુકસાન, પણ સાત આના લો.

વેપારી—વાઈ તો ખરેખરે કહું ?

ઢાહક—હા.

વેપારી—ચાલો, ઁક આનો ખોટ તો ખોટ તમારે લેવું હોય તો તેર આના આપો.

ઢાહક—હું ખરેખરે કહું છું કે ઁના આઠ આનાથી વધારે તમને કોઈ નહિ આપે.

વેપારી—તમારે લેવું હોય તો લો, ને ન લેવું હોય હોય તો ન લો, પરમેશ્વરના સોગંદ, ખાર આને ગજ મને પડયું છે, તમને સારા માણસ સમજી આપું છું,

ઢાહક—ધર્મના સોગંદ હું સાચું કહું છું, તમારે આપવું હોય તો આપો, પછી પસ્તાશો; હું તો ખીજી દુકાનેથી લઈ લઈશ. શું તમારી ઁક જ દુકાન છે. નવ આને ગજ આપી દો નહિ તો હું આ ચાલ્યો !

વેપારી—તમે આવું કાપડ કદી લીધું પણ છે ? નવ આને ગજ લાવો; હું સો રૂપીઆનું રાખું છું.

ઢાહક ધીરે ધીરે ચાલવા માંડે છે કે મને તે ખોલાવે છે કે નહિ ?
વેપારી આડી નજરે જોઈ રહે છે કે તે પાછો ફરે છે કે નહિ ? જ્યારે તે પાછો ન ફર્યો ત્યારે ખોલ્યો, સાંભળો, આમ આવો.

ઢાહક—શું કહો છો ? નવ આને આપવું છે ?

વેપારી—આ લો, ધર્મથી કહું છું કે અગિયાર આના તો આપશો ?

ઢાહક સાડા નવ આના લો ઁમ કહી, જરા આગળ ચાલે છે. વેપારીઁ જોયું કે વાત હાથથી જાય છે !

વેપારી—અરે આવો, આવો.

ઢાહક—શા માટે તમે વિલંબ કરો છો ? નકામો વખત જાય છે.

વેપારી—મારા છોકરાના સોગંદ છે જે તમે આ નહિ લો તો પસ્તાશો. હવે હું ખરેખર કહું છું. સાડા દશ આના આપો નહિ તો તમારી મરજી.

ઢાહક—મારા સોગંદ છે; તમે જે આના વધારે લો છો. પણ, કંઈ નહિ, દશ આના આપુ છું. ઁટલાનો માલ તો નથી.

વેપારી—વારૂ, સવા દશ આના આપશો ?

ઢાહક—નહિ, નહિ.

વેપારી—વારૂ, આવો-ઁસો; કેટલા ગજ ફાડુ ?

બ્રાહ્મક—સવા ગજ.

વેપારી—અરે જરા વધારે તો લો !

બ્રાહ્મક—હીક, છે હાલ તો નમૂનો લઈ જઈ છું, હવે તમારી દુકાન જોઈ છે, ફરીથી કોઈ વાર આવીશ તો વધારે લઈ જઈશ.

વેપારીએ બરવામાં જરા ગજ સરકાવ્યો !

વેપારી—અરે, જુઓ તો, કેમ બરો છો ?

બ્રાહ્મક—શું તમને વિશ્વાસ નથી આવતો ? અમે વેપારી છીએ કે મસ્કરી છે ? કદી જૂઠું કહીએ છીએ કે ફરીએ છીએ ?

વેપારી—હા, હા ! તમે મોટા સલવાદી છો ! એક રૂપીઓ કહીને દશ આના સુધી આવ્યા ! છ આના ઘટાડ્યા ને અનેક સોગંદ ખાધા !

બ્રાહ્મક—વાહ વાહ, તમે પણ મોટા સલવાદી છો ! છ આના કદી દશ આના સુધી આપવાને તૈયાર થયા ! અનેક સોગંદ ખાધને પાછા આવ્યા ! વેપાર તો જૂઠું વગર કદી પણ થઈ શકતો નથી !

વેપારી—તું તો જબરો જૂઠો છે ?

બ્રાહ્મક—શું તું પણ નથી ? એક ગજ કાપડને માટે કોઈ પણ સારો માણસ આટલી કટ કટ કરે છે !

વેપારી—તું જૂઠો ને તારો બાપ પણ જૂઠો ! અમારી સાત પેઢીમાં કોઈ પણ જૂઠું છે ?

બ્રાહ્મક—તું જૂઠો ને તારી સાત પેઢી પણ જૂઠી !

બ્રાહ્મકે જોડો કાઢી એક ચોડી દીધો. વેપારીએ ઝટ ગજ માર્યો. આ-જુઆજુના દુકાનદારોએ જેમ તેમ કરીને છોડાવ્યા.

વેપારી—ચલ જન, તારા જેવા લાખો દીકા છે !

બ્રાહ્મક—ચલરે, તારા જેવા જુગારીઆ-કુટપુંછઆ દુકાનદાર મેં ક-રોડા જોયા છે !

અડાસીપાડાસી—અરે પણ, જુઠું વિના કદી સોદો પણ થાય છે ? જનઓ, જનઓ, તમે તમારી દુકાન ઉપર ખેસો, ને જનઓ તમે તમારે ઘેર !

વેપારી—અરે, એ તો મહાન દુષ્ટ માણસ છે.

બ્રાહ્મક—મેં સાંભળીને બોલ, સમજ્યો ?

વેપારી—શું કરશે તું ?

બ્રાહ્મક—મેં જે કયું તે તેં જેમ લીધું, ને હજી જેવું હોય તો દેખાડુ ?

વેપારી—ગજનો સપાટો ભુલી ગયો કેમ ?

ખેડ જણ પાછા લડવા દોડે છે—લોકો જેમ તેમ કરીને છુટા પાડે છે !

જુડા લોકોની સર્વત્ર આ પ્રમાણે દુર્દશા થાય છે.

ધાર્મિકોનો દૃષ્ટાંત—**બ્રાહ્મક**—આ શાલની કેટલી કીમત છે ?

વેપારી—પાંચસો રૂપીઆ.

બ્રાહ્મક—હીક છે લો આ પૈસા.

વેપારી—લો આ શાલ.

સાચા દુકાનદાર પાસે કોઈ જૂઠું બ્રાહ્મક ગયો અને તેણે એક શાલની કીમત પૂછી.

વેપારી—એની કીમત અઠીસો રૂપીઆ છે.

બ્રાહ્મક—બસો રૂપીઆ લો.

વેપારી—જનઓ અહીં તમારે માટે માલ નથી.

બ્રાહ્મક—અરે પણ કંઈ તો ઓછું લો !

વેપારી—અહીં જૂઠું વ્યવહાર નથી, અને વધારે બોલવાની જરૂર પણ નથી. લેવી હોય તો લો, નહિ તો ચાલી જાઓ.

બ્રાહ્મક બીજી દુકાને ફર્યો, શાલો જેમ, કીમત પૂછી અને ફરીને ત્યાંજ આવ્યો અને અઠીસો રૂપીઆ આપી તે શાલ લઈ ગયો !

કોઈ સાચો બ્રાહ્મક જૂઠું દુકાનદારને ત્યાં ગયો અને પૂછ્યું—આ પીતાંબરનું શું લેશો ?

વેપારી—પચીસ રૂપીઆ.

બ્રાહ્મક—આર રૂપીઆની છે—આપવી હોય તો આપો. (એમ કહી તેણે ચાલવા માંડ્યું.)

વેપારી—અરે, અદાર આપો—લો.

બ્રાહ્મક—ના.

વેપારી—આદ આપો.

બ્રાહ્મક—ના.

વેપારી—તેર આપો.

બ્રાહ્મક—ના.

વેપારી—ત્રણ તો સાડાબાર જ આપો !

બ્રાહ્મક—ના.

વેપારી—સવાખાર ?

બ્રાહ્મક—ના.

વેપારી—ઠીક લેઓ ત્યારે-ખારજ આપો.

બ્રાહ્મક—આ લો રૂપીઆ-લાવો.

એ પ્રમાણે ધાર્મિકોને સદા લાભજ લાભ થાય છે અને જૂઠ્ઠાઓની દુર્દશા થાય છે અને દેવાળાં નીકળે છે. માટે સર્વ મનુષ્યોને માટે એ જ ઉચિત છે કે સર્વથા જૂઠ્ઠાને છોડી સત્યનોજ વ્યવહાર કરવો. એથી મનુષ્ય ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષને પામી સદા આનંદમાં રહે છે.

પ્રશ્ન—મનુષ્યનો આત્મા સદા ધર્મયુક્ત અને અધર્મયુક્ત કેવા ક-મોથી થાય છે ?

ઉત્તર—જ્યાં સુધી મનુષ્ય સર્વાંતરયામી, સર્વદ્રષ્ટા, સર્વ વ્યાપક, સર્વ કર્મોના સાક્ષી એવા પરમાત્માનો ડર રાખે છે, (કેમકે એવું કોઈ પણ કર્મ નથી કે જેથી ઇશ્વર અભણ્યો હોય.) જ્યાં સુધી મનુષ્યમાં સત્ય વિદ્યા, સુશિક્ષા, સત્પુરુષોનો સંગ, ઉદ્યોગ, છતેન્દ્રિય, બ્રહ્મચર્ય આદિ ગુણો છે, અને જ્યાં સુધી તે ઉપજ પ્રમાણે ખરચ કરે છે, ત્યાં સુધી મનુષ્ય ધર્માત્મા થાય છે. એથી વિપરીત આચરણ અથવા કર્મોથી મનુષ્ય ધર્માત્મા કદી પણ થઈ શકતો નથી. કેમકે જે રાજા આદિ અદ્યપ્ત મનુષ્યોનો ડર રાખે છે અને ઇશ્વરનો ડર નથી રાખતો તે કેવી રીતે ધર્માત્મા થઈ શકે ? તેને રાજા આદિને સામે બહારની અધર્મયુક્ત ચેષ્ટા કરવામાં ડર ઉત્પન્ન થાય છે પરંતુ આત્મા અને મનમાંની ખુરી ચેષ્ટા કરવામાં કંઈ પણ રહેતો નથી; કેમકે તેઓ અંદરના કર્મો જાણી શકતા નથી. અને આત્મા અને મનનો નિયમ કરનાર રાજા, એક આત્મા અને બીજો પરમેશ્વર છે; પરંતુ મનુષ્ય નથી. અને પરમેશ્વરનો ડર ન રાખનારા મનુષ્યો એકાંતમાં જ્યાં રાજા આદિ મનુષ્યોને જોતા નથી ત્યાં બહારનાં ચોરી આદિ દુષ્ટ કર્મો કરવામાં પણ શંકા કરતા નથી.

દૃષ્ટાંત—એક ધાર્મિક વિદ્વાનની પાસે ભણવા માટે બે નવીન વિદ્યાર્થીઓ આવ્યા અને કહ્યું કે અમને ભણાવો. વિદ્વાને કહ્યું કે “ ઠીક છે. તમને ભણાવીશું; પણ અમે કહીએ તે એક કામ તમે બેજ જણુ કરી આવો. આ બે છોકરાને એક એક જણુ એકાંતમાં લઈ જઈ જ્યાં કોઈ પણ ન

જેતું હોય ત્યાં એનો કાન પકડી એ ચાર ચાર શીઘ્ર ડહમેસ કરાવી ધીરેથી તેને એક તમાચો મારજો ” એ પ્રમાણે તેઓ એક એક છોકરાને લઈ ગયા. એમાંના એક જણે ચારે બાજુએ જોયું કે કોઈ જોતું નથી એટલે તે પ્રમાણે કરી આવતો રહ્યો. બીજો જ ગયો તે પંડિતના વચનના અભિપ્રાયનો વિચાર કરવા લાગ્યો કે “ મને આ છોકરો અને હું આ છોકરાને તો જોઉં છું ! કેવી રીતે હું એને એકાંતમાં લઈ જઈ ? ” તેથી તે પંડિત પાસે પાછો આવ્યો. જે પહેલાં આવ્યો હતો તેને પંડિતે પૂછ્યું કે અમે કહ્યું હતું તેમ તું કરી આવ્યો ? તેણે કહ્યું, હા. પંડિતે પછી બીજાને પૂછ્યું કે અમે જે કહ્યું હતું તે તું કરી આવ્યો ? તેણે કહ્યું—“ ના, કેમકે આપે મને કહ્યું હતું જ્યાં કોઈ ન જોતું હોય ત્યાં આ કામ કરજો, તો એવું સ્થાન મને ક્યાંયે મળતું નથી. પ્રથમ તો હુંજ આ છોકરાને અને આ છોકરો મને જોતો હતો. ” આ સાંભળી પંડિતે કહ્યું કે “ તું બુદ્ધિમાન તથા ધાર્મિક છે. મારી પાસે ભણ. ” અને બીજાને કહ્યું “ કે તું ભણવાને લાયક નથી. અહીંથી જતો રહે. ”

એજ પ્રમાણે જોતાં કોઈ પણ સ્થાન અથવા કર્મ એવું છે કે જેને આત્મા અને પરમાત્મા જોતા નથી ? જે માણુશ એ પ્રમાણે આત્મા અને પરમાત્માની સાક્ષીને અનુકૂળ કર્મ કરે છે, તેઓજ ધર્માત્મા કહેવાય છે.

પ્રશ્ન—સર્વ મનુષ્યોને વિદ્યાન અથવા ધર્માત્મા થવાનો સંભવ છે કે નહિ ?

ઉત્તર—સર્વે વિદ્યાન થાય એવો તો સંભવ નથી પણ જો ધર્માત્મા થવાની ઇચ્છા કરે તો હર કોઈ થઈ શકે છે. અવિદ્યાન લોક બીજાઓને ધર્મમાં નિશ્ચય કરાવી શકતા નથી, અને વિદ્યાન જો ધાર્મિક હોય તો અનેક મનુષ્યોને પણ ધાર્મિક બનાવી શકે છે. કોઈ ધૂર્ત મનુષ્ય અવિદ્યાનને ભોળાવીને અધર્મમાં પ્રવૃત્ત કરી શકે છે, પરંતુ વિદ્યાનને અધર્મમાં કદી ચલાવી શકતા નથી. કેમકે જેમ દેખતો માણુસ કૂવામાં કદી પડતો નથી, પણ આંધળો પડે એવો સંભવ હોય છે, તેમ વિદ્યાન સત્યાસત્યને જાણી તેમાં નિશ્ચિત રહી શકે છે અને અવિદ્યાન ઠીક સ્થિર રહી શકતા નથી.

દૃષ્ટાંત—એક કોઈ અવિદ્યાન રાજા હતો. તેના રાજમાંના એક ગામમાં કોઈ મૂર્ખ લિક્ષુક બ્રાહ્મણ હતો. તેની સ્ત્રીએ તેને કહ્યું કે “ આજ-કાલ ભોજન પણ મળતું નથી. બહુ કષ્ટ વેઠવું પડે છે. માટે તમે પહેલાં જ્ઞાનાધ્યક્ષ પાસે જાઓ. તે રાજા પાસે જઈ કંઈ જપ અનુષ્ઠાન કરાવવાનું

કહેશે. ” તે સાંભળી બ્રાહ્મણે તે પ્રમાણે જ્યારે દાનાધ્યક્ષ પાસે જઈ પોતાનો હેવાલ કહ્યો અને કહ્યું કે આપ મારી કંઈ જીવિકા કરાવી આપો.

દાનાધ્યક્ષે કહ્યું—મને શું આપશો !

અર્થી—જે તમે કહેશો તે.

દાનાધ્યક્ષ—અર્ચ્ઞ અર્ચ્ઞ સ્વાહા.

અર્થી—મહારાજ, હું ન સમજ્યો તમે શું કહ્યું તે.

દાનાધ્યક્ષ—જો, અડધું અમને આપે અને અડધું તું લે તો તારી જીવિકા કરાવી આપું.

સ્વાથ —જેવી તમારી ઇચ્છા હોય તેમ કરો.

દાનાધ્યક્ષ—હીક ત્યારે, ચલ રાજા પાસે.

સ્વાર્થી—ચલો.

ખુશામતીઆઓથી સભા ભરાઈ હતી ત્યાં એક પહોંચ્યા. અને

દાનાધ્યક્ષે કહ્યું—આ ગોબ્રાહ્મણ છે. એની કંઈ પણ જીવિકા બાંધી આપો. તે આપના જપ અનુયાન કર્યા કરશે.

રાજા—હીક, જેમ આપ કહો તેમ.

દાનાધ્યક્ષ—દશ રૂપીઆ માસિક મળવા જોઈએ.

રાજા—પણ સાં.

દાનાધ્યક્ષ—છ માસનું પહેલાં મળવું જોઈએ.

રાજા—હીક છે કોશાધ્યક્ષ? એને છ મહિનાનો પગાર ગણીને આપી દો.

કોશાધ્યક્ષ—જેવી આજ્ઞા.

જ્યારે સ્વાર્થી રૂપીઆ લેવા ગયો ત્યારે કોશાધ્યક્ષે કહ્યું—મને શું આપીશ ?

સ્વાર્થી—આપ પણ એક બે લેજો.

કોશાધ્યક્ષ—નહિ, દશથી ઓછા નહિ લઈએ. નહિ તો પછી આજે રૂપીઆ નહિ મળે. પછી આવજો.

એટલામાં દાનાધ્યક્ષે એક નોકરને બોલાવીને કહ્યું કે તેને અમારી પાસે લઈ આવો. એટલામાં કોશાધ્યક્ષજીએ પણ દશ રૂપીઆ ઉગ્રવી લીધા. બાકીના પચાસ રૂપીઆ લઈ તે રસ્તે પડ્યા. રસ્તામાં દાનાધ્યક્ષના નોકરે કહ્યું મને પણ કંઈ આપ.

સ્વાર્થી—હીક બાઈ, લે, તું પણ એક રૂપીઆ લે.

નોકર—લાવ.

જ્યારે તે દરવાજા આગળ આગ્યો ત્યારે સિપાઈઓએ રોકી પૂછ્યું—
કોણ ? તમે શું લઈ જાઓ છો ?

નોકર—હું દાનાધ્યક્ષનો નોકર છું.

સિપાઈ—આ કોણ છે ?

નોકર—જપાનુશની.

સિપાઈ—કંઈ મળ્યું ?

નોકર—તે તો એ જાણે- કહે ભાઈ શું મળ્યું ?

સ્વાર્થી—જેટલું તમ લોકોથી અચીને ઘેર લઈ જઈને તેટલું જ મળ્યું.

સિપાઈ—અમને પણ કંઈ આપી જા.

સ્વાર્થી—લે, આઠ આના તું લે.

સિપાઈ—લાવ.

અહીં દાનાધ્યક્ષ ગભરાયો કે તે નદારી તો નથી ગયો. તેણે ખીજા નોકરોને કહ્યું કે જુઓ, તે ક્યાં ગયો ? એટલામાં તો તે સ્વાર્થી આદિ આવી પહોંચ્યા.

દાનાધ્યક્ષ—લાવ, રૂપીઆ ક્યાં છે ?

સ્વાર્થી—લો આ ૪૮ રૂપીઆ છે.

દાનાધ્યક્ષ—વાહવાહ, આર રૂપીઆ ક્યાં છે ? (સ્વાર્થીએ જે બન્યું તે કહ્યું ત્યારે) હીક તો, આર મારા ગયા અને આઠ તારા ગયા.

સ્વાર્થી—હીક છે, જેવી તમારી મરજી.

તે પછી છઠ્ઠીસ રૂપીઆ દાનાધ્યક્ષે લીધા અને બાવીસ રૂપીઆ સ્વાર્થીએ લીધા અને કહ્યું કે હું ઘેર જઈ આવું છું, કાલે આવીશ. તે ખીજા દિવસે આગ્યો ત્યારે તેને દાનાધ્યક્ષે કહ્યું કે તું ગંગાજીપર જા “ રાજનો જપ કર ” અને લે આ ઘોતર, પત્યું, પંચપાત્ર, માળા અને ગોમુખી, તે આ બધું લઈ ગંગા ઉપર ગયો, ત્યાં સ્નાન કરી માળા લઈ જપ કરવા બેઠો. વિચાર કરવા લાગ્યો કે દાનાધ્યક્ષ જે બોલ્યો હતો તેજ જપ હશે. એમ સમજી તે મૂર્ખ જપવા લાગ્યો “ સરપ માલા, ખટક મ-
ણકા—હું રાજનો જપ કરું, હું રાજનો જપ કરું—! ” કોઈ ખીજા મૂર્ખ આ જોઈ વિચાર કર્યો કે જ્યારે એનું ટકું ચાલ્યું તો માઈ પણ ચાલી જશે. એ પણ ગયો અને ઉપર પ્રમાણે બનાવ બન્યો. જતી વેળાએ દાના-
ધ્યક્ષે કહ્યું કે “ જેવું પેલો કરે છે તેમ કરજે ” તે ગયો અને આસન

ઉપર બેસી દાનાધ્યક્ષના બોલ તે મંત્ર સમજી જપવા લાગ્યો કે તું કરે તે હું કરું, તું કરે તે હું કરું, તું કરે તે હું કરું—” આ બેઠનું જોઈ કોઈ ત્રીજા ધૂર્તે જઈ સર્વ કાર્ય કરાવી લીધું. જતી વેળાએ દાનાધ્યક્ષે કહ્યું કે “ જ્યાં સુધી નિર્વાહ થતો જાય ત્યાં સુધી કરજો.” તે પછી આ અભિપ્રાય—તે મંત્ર સમજી ત્યાં જઈ આ પ્રમાણે જપવા લાગ્યો “આમ ક્યાં સુધી નિભશે? આમ ક્યાં સુધી નિભશે? આમ ક્યાં સુધી નિભશે?” એજ પ્રમાણે ચોથા કોઈ મૂર્ખે સર્વ વ્યવસ્થા કરાવી ગંગાપર જવા લાગ્યો ત્યારે દાનાધ્યક્ષે કહ્યું કે “ જ્યાં સુધી નિભે ત્યાં સુધી નિર્વાહ કરજો.” તે પછી આ શબ્દોને મંત્ર સમજી ગંગાપર જઈ જપ કરવાને બેઠા. ત્રણેના મંત્ર સાંભળ્યા તો એક કહે છે—“ હું રાજનનો જપ કરું, હું રાજનનો જપ કરું, હું રાજનનો જપ કરું—” બીજો બોલે છે—“ તું કરે તે હું કરું, તું કરે તે હું કરું, તું કરે તે હું કરું—” ત્રીજો—“ આમ ક્યાં સુધી નિભશે, આમ ક્યાં સુધી નિભશે, આમ ક્યાં સુધી નિભશે—” ત્યારે આ બોલવા લાગ્યો—“ જ્યાં સુધી નિભે ત્યાં સુધી, જ્યાં સુધી નિભે ત્યાં સુધી, જ્યાં સુધી નિભે ત્યાં સુધી!—”

ધ્યાનમાં રાખવું કે અધર્મી અને સ્વાર્થી લોકોની લીલા એમજ થયા કરે છે, અને પોતાની મનઃકળને માટે અનેક અન્યાય રૂપ ક્રમે કરી અન્ય મનુષ્યોને દુગી લે છે. અભાગ્ય છે તે મનુષ્યના કે જેનો આત્મા અવિદ્યા તથા અધર્મોન્મદકારમાં પડી કદી પણ સુખને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી.

અત્રે એક ધાર્મિક રાજનનો દૃષ્ટાંત સાંભળો—કોઈ એક વિદ્વાન તથા ધાર્મિક રાજા હતો. તેના દાનાધ્યક્ષ પાસે કોઈ ધૂર્તે જઈ કહ્યું કે મારી છવિઝા કરાવી આપો.

દાનાધ્યક્ષ—તમે ક્રિયાં શાસ્ત્રો ભણ્યાછો અને શું કામ કરોછો?

અર્થી—હું કંઈ પણ ભણ્યો નથી અને વીસ વર્ષ સુધી રમતો હતો, કૂદતો હતો, ગાય ભેંસ ચરાવતો હતો, ખેતરોમાં ડોલતો હતો, તથા માતા પિતાની સામે આનંદ કરતો હતો. હવે આખા ઘરનો ભાર મારે માથે પડ્યો છે. આપની પાસે આવ્યો છું. કંઈ કરાવી આપો.

દાનાધ્યક્ષ—નોકરી ચાકરી કરો તો કરાવી આપું.

અર્થી—હું બ્રાહ્મણ, સાધુ, જ્યાં ત્યાં જગતમાં ઉપદેશ કરનારો છું. મારાથી એવો પરિશ્રમ કેમ કરીને થઈ શકશે?

દાનાધ્યક્ષ—તમે વિદ્યા વિના બ્રાહ્મણ, પરોપકાર વિના સાધુ અને

વિદ્યાન વિના ઉપદેશકનું કામ કેવી રીતે કરી શકતા હશે ? માટે નોકરી ચાકરી કરવી હોય તો તે કરો, નહિ તો ચાલી જાઓ.

આ સાંભળી તે મૂર્ખ ત્યાંથી નિરાશ થયો કે અહીં આપણું ટકું ચાલશે નહિ. ચાલો રાજને કહીએ. જ્યારે રાજ પાસે જઈ ઉપર પ્રમાણેજ કહ્યું ત્યારે રાજએ પણ એવોજ જવાબ આપતાં કહ્યું કે દાનાધ્યક્ષજીએ જેવું કહ્યું છે તેવું કરવું હોય તો કર. નહિ તો ચાલી જા. આ સાંભળી તે ત્યાંથી જતો રહ્યો.

તેના ગયા પછી એક યોગ્ય વિદ્વાને આવી દાનાધ્યક્ષ સાથે વાતચીત કરી તે ઉપરથી દાનાધ્યક્ષને જણાયું કે એ ધણો સારો સુપાત્ર વિદ્વાન છે. તેણે રાજ પાસે જઈને કહ્યું “ કે પંડિતજી સાથે આપ પણ કંઈ વાતચીત કરો.” તેમ કરતા રાજએ પરીક્ષા ઉપરથી જાણ્યું કે આ અતિ શ્રેષ્ઠ વિદ્વાન છે. અને તેને કહ્યું કે “ આપનેહજાર રૂપીઆ માસિક મળશે. આપ સદા અમારી પાઠશાળામાં વિદ્યાર્થીઓને ભણાવ્યા કરજો અને ઉપદેશ કર્યા કરજો.” રાજના કહેવા પ્રમાણે તે પંડિતની વ્યવસ્થા થઈ. આવા રાજ અને દાનાધ્યક્ષાદિને ધન્ય છે કે જેમના હૃદયમાં વિદ્યા, પરમાત્મા, તથા ધર્મરૂપ સૂર્ય પ્રકાશિત થાય છે.

પ્રશ્ન—દાનાબક્ષ તથા દાનાધ્યક્ષ કેને કહે છે ?

ઉત્તર—જે દાતાના દાનનું ભક્ષણ કરી પોતાનો સ્વાથે સિદ્ધ કરતો જાય તે દાનાબક્ષ કહેવાય છે અને જે દાતાના દાનને સુપાત્ર વિદ્વાનોને આપી તેમને દારે વિદ્યા તથા ધર્મની ઉન્નતિ કરે છે તે દાનાધ્યક્ષ કહેવાય છે.

પ્રશ્ન—રાજ કેને કહે છે ?

ઉત્તર—જે વિદ્યા, ન્યાય, જીતેન્દ્રિયતા, શૌર્ય, ધૈર્ય આદિ ગુણોથી યુક્ત હોઈ પોતાના પુત્રની પેઠે પ્રજ્ઞના પાલનમાં શ્રેષ્ઠાની યથાયોગ્ય રક્ષા કરે છે અને દુષ્ટને દંડ આપી ધર્મ, અર્થ, કામ તથા મોક્ષની પ્રાપ્તિથી યુક્ત થઈ, પોતાની પ્રજાને પણ યુક્ત કરાવી, આનંદિત રહે છે તથા સર્વને સુખથી યુક્ત કરે છે તેને રાજ કહે છે.

પ્રશ્ન—પ્રજા કેને કહે છે ?

ઉત્તર—જેમ પુત્ર આદિ તન, મન, ધનથી પોતાના માતા પિતા આદિની સેવા કરી તેમને સદા પ્રસન્ન રાખે છે તેમ અનેક પ્રકારના ધર્મયુક્ત વ્યવહારોથી પદાર્થોને સિદ્ધ કરી રાજસભાને કર આપી તેમને પ્રસન્ન રાખે તે પ્રજા કહેવાય છે. અને જે પોતાનું હિત અને પ્રજાનું અહિત કરે

તે રાજા ન કહેવાય તેમ જ પોતાનું હિત અને રાજાનું અહિત કરે તે પ્રજા પણ ન કહેવાય. ઉલટાં આવાં રાજા ને પ્રજા એક એકના શત્રુ, લુટારા તથા ચોર સમજવા જોઈએ. કેમકે એક ધાર્મિક હોઈ એક એકનું હિત કરવામાં નિત્ય પ્રવર્તેમાન હોય તો તેમની સંજ્ઞા રાજા તથા પ્રજા થાય છે. અને એથી જ ઉલટા હોય જેવા કે:—પુરી એક અધેરીને ગંડુ રાજા, ટકે શેર ભાજી ટકે શેર ખાજી; તેવાની નહિ.

દૃષ્ટાંત—એક મોટા ધાર્મિક, વિદ્વાન અને સભાધ્યક્ષ રાજા યથાવત્ રાજનીતિથી યુક્ત હોઈ પ્રજા પાલનાદિ ઉચિત સમયે સારી રીતે કરતો હતો. એની નગરીનું નામ પ્રકાશવતી હતું, રાજાનું નામ ધર્મપાલ હતું અને વ્યવસ્થાનું નામ યથાયોગ્ય-કર્ત્રી હતું. તે મરી ગયા બાદ તેનો છોકરો જે મહાન્ અધર્મી અને મૂર્ખ હતો તેણે ગાદી પર બેઠા પછી સભાને કહ્યું કે જે મારી આજ્ઞા માને તે મારી પાસે રહે અને જે ન માને તે અહીંથી નીકળી જાય ! આ સાંભળી મોટા મોટા ધાર્મિક સભાસદો બોલ્યા કે જેમ આપના પિતા સભાની સંમતિ પ્રમાણે વર્તતા હતા તેમ આપે પણ વર્તવું જોઈએ.

રાજા—તેમનું કામ તેમની સાથે ગયું. હવે મારી જેવી ઇચ્છા હશે તેમ કરીશ.

સભા—જો આપ સભાના કહેવા પ્રમાણે નહિ કરો તો રાજ્યને નાશ અથવા આપનો પણ નાશ થઈ જશે.

રાજા—મારો તો નાશ જ્યારે થવાનો હશે ત્યારે થશે પણ તમે અહીંથી જતા રહો; નહિ તો તમારો નાશ હું હમણાજ કરી દઈશ.

સભાસદોએ વિચાર્યું કે વિનાશ કાલે વિપરીત ખુદ્ધિ:—જેનો શીઘ્ર નાશ થાય છે તેની ખુદ્ધિ પ્રથમથીજ વિપરીત થઈ જાય છે, માટે, ચાલો; અહીં હવે આપણો નિર્વાહ નહિ થાય. એવું વિચારી તેઓ જતા રહ્યા, અને મહામૂર્ખ, મૂર્ત, અને ખુશામતીઆઓની ટોળી તે રાજાની પાસે બની રહી. રાજાએ કહ્યું કે આજથી માંડે નામ ગળગંડ અને નગરીનું નામ અધેરી રાખીશું. મારા પિતા અને સભા જે કામ કરતાં હતાં તેથી સર્વ કામ ઉલટાંજ કરીશ. જેમ મારા પિતા અને સભાસદો રાતમાં ઊંઘતા હતા અને દિવસે રાજ્ય કાર્ય કરતા હતા તેમનાથી વિપરીત આપણે દિવસે ઊંઘીશું અને રાતે રાજ્યકાર્ય કરીશું. એમની સામે એમના રાજ્યમાં બધી ચીજ જે તેના ભાવ

પ્રમાણે વેચાતી હતી પણ અમારા રાજ્યમાં કુશર અને કસ્તુરીથી આરંભી ઠેઠ માટી સુધીની સર્વ ચીજો એક ટકે શેર વેચાશે.

ગળ્ગોડના રાજ્યની જ્યારે ઉપર પ્રમાણેની પ્રસિદ્ધિ દેશ દેશાંતરોમાં થઈ ત્યારે કોઈ એક ગામમાં બે વૈરાગી-ગુરૂ અને શિષ્ય-અખાડામાં મહાવિદ્યા કરતા હતા, પાંચ પાંચ શેર ખાતા હતા અને બહુ પુષ્ટ હતા; તેમાંના ચેલાએ ગુરૂને કહ્યું કે “ ચાલો આપણે અંધેરી નગરીમાં જઈએ. ત્યાં દશ દશ ટકાની દશ દશ શેર મલાઈ વિગેરે માલ ઉડાવી ખૂબ તૈયાર થઈશું.” ગુરૂએ કહ્યું કે “ ગળ્ગોડના રાજ્યમાં કદી પણ જવું ન જોઈએ. કેમકે કોઈ પણ દિવસે ખાધેલું પીધેલું અવળું નીકળશે. ઉલટા પ્રાણ પણ બચવા કઠણ પડશે.” પરંતુ જ્યારે ચેલાએ હઠ લીધી ત્યારે ગુરૂ પણ મોહથી સાથે ગયો. ત્યાં જઈ અંધેરી નગરીની સમીપના એક ખાગમાં નિવાસ કર્યો, અને ખૂબ ખાવા પીવા લાગ્યા તથા કુસ્તીએ કરવા લાગ્યા. એક દિવસે અડધી રાતે કોઈ સાહુકારનો નોકર એક હજાર રૂપિયાની થેલી લઈ કોઈ બીજા સાહુકારને ત્યાં જમે કરાવવા જતો હતો. રસ્તામાં ચોરે આવી રૂપિયાની થેલી છીનવીને નહાસી ગયો. જ્યારે તેણે ખુમો પાડી ત્યારે સિપાઈઓએ આવી પૂછ્યું કે શું થયું ? તેણે કહ્યું કે હમણાજ ચોર મારા રૂપિયા છીનવી લઈ નહાસે છે. સિપાઈએ ધીરે ધીરે જઈ કોઈ ભલા આદમીને પકડી લાવીને કહ્યું કે તુંજ ચોર છો. તેણે તેમને કહ્યું કે હું ફલાણા સાહુકારનો નોકર છું, ચાલો પૂછી લો.

સિપાઈઓ—અમે નહિ પૂછીએ. ચાલ રાજા પાસે (એમ કહી રાજા પાસે લઈ ગયા અને બોલ્યા,) એણે હજાર રૂપિયાની થેલી ચોરી લીધી છે.

ગળ્ગોડ અને આસપાસના લોકોએ કંઈ પણ પૂછપરછ ન કરી અને તે બીચારો ખુમો પાડતો જ રહ્યો કે હું ફલાણા સાહુકારનો નોકર છું; પરંતુ કોઈએ સાંભળ્યું નહિ ને ઝટ હુકમ કર્યો કે એને શણી પર ચઢાવી દો. શણી લોઢાની તથા બરછી અને સરના ઝાડ જેવી અણીદાર હોય છે. એની ઉપર મનુષ્યને ચઢાવી ઉલટો પકડી નાભીમાં એની અણી બોંકી દેવાથી આરપાર નીકળી જાય છે એટલે તે જરા વારમાં મરી જાય છે. ગળ્ગોડના નોકરો પણ એના જેવાજ હોયને ? કેમકે **સમાનશીલબ્યસનેષુ મૈત્રી** જેમનો સ્વભાવ એક સરખો હોય છે તેમનીજ પરસ્પર મીત્રતા પણ થાય

છે. જમ ધર્માત્માની ધર્માત્માઓ સાથે, પડિતોની પડિતો સાથે, દુષ્ટો અને વ્યભિચારીઓની દુષ્ટો તથા વ્યભિચારીઓ સાથે મિત્રતા થાય છે; તેમ કદી પણ ધર્માત્માદિની અધર્માત્માની સાથે કે અધર્માત્માની ધર્માત્મા સાથે મૈત્રી થઈ શકતી નથી. હવે ગળગંડના સિપાઈઓએ વિચાર્યું કે શળી તો મોટી અને આ માણસ છે દુર્બળ; હવે શું કરવું! આમ વિચારી તેઓ રાજ પાસે ગયા અને સર્વે હકીકત કહી. એ ઉપરથી ગળગંડે હુકમ કર્યો કે “ત્યારે તો અને છોડી દો અને જે કોઈ શળી પેડે જડો હોય તેવાને શોધો” ત્યારે કોઈએ કહ્યું કે “એ શળીને લાયક તો બાગમાંના પેલા એ વૈરાગી ગુરૂચેલાજ છે.” એ સાંભળી બધાએ બોલી ઉઠ્યા કે “ખરેખરો જડો તો પેલો ચેલોજ છે” પછી ઘણા સિપાઈઓએ બાગમાં જઈ તે ચેલાને કહ્યું કે “મહારાજનો હુકમ છે કે તને શળીએ ચડાવવો.” આથી તો તે ગભરાઈને બોલ્યો કે મેં તો કંઈ પણ અપરાધ કર્યો નથી.

સિપાઈઓ—અપરાધ તો નથી કર્યો, પણ શળી જેવડો જડો તો તુંજ છે; તેમાં અમે શું કરીએ ?

સાધુ—શું બીજો કંઈ નથી ?

સિપાઈઓ—ના, ચાલ બહુ બકવાદ ન કર. મહારાજનો હુકમ છે. તે સમયે ચેલાએ ગુરૂને કહ્યું કે “મહારાજ હવે શું કરીએ ?

ગુરૂ—અમે તને પહેલેથી કહ્યું હતું કે અંધેરી નગરીના ગળગંડ રાજના રાજમાં મદતનો માલ આવ્યાને નહિ જઈશું. પણ તે સાંભળ્યું નહિ હવે અમે શું કરીએ ? જવું થાય તેવું ભોગવ. જો કે હવે ખાધું પીધું સઘળું નિકળી જશે.

ચેલો—હવે કોઈ પણ ઉપાયથી બચાવો તો બીજા રાજ્યમાં જતા રહીશું,

ગુરૂ—બચવાની એક યુક્તિ છે તે તું કરે તો બચવાનો સંભવ છે. શળી પર ચઢતી વખતે તું મને ખસેડજો ને હું તને ખસેડીશ. એ પ્રમાણે પરસ્પર લડવામાં કંઈ પણ બચવાનો ઉપાય નિકળી આવશે.

ચેલો—તો તો ઠીક, ચાલો,

આ સર્વે વાત પરદેશીય ભાષા થએલી હોવાથી સિપાઈઓ કંઈ પણ સમજ્યા નહિ. સિપાઈઓએ કહ્યું કે “ચાલો વિલંબ ન કરો. નહિ તો બાંધીને લઈ જઈશું.” ગુરૂએ કહ્યું કે “અમે રાજ ખુશીથી આવીએ

છીએ તો પછી આંધવાની શી જરૂર છે ? ” સિપાઇઓએ કહ્યું કે “ ઠીક ત્યારે, ચાલો ” ન્યારે બેઠે જણ સૂણી પાસે આવ્યા ત્યારે લગોટ આંધી, માટી લગાડી ખુબ લડવા લાગ્યા. ગુરૂએ કહ્યું—શૂળી ઉપર હુંજ ચડીશ, ચેલાએ કહ્યું—ચેલાનો ધર્મ નથી કે જાતે છતાં ગુરૂ શૂળીપર ચઢે. ગુરૂએ કહ્યું—મારો પણ ધર્મ નથી કે મારી સામે ચેલો શૂળી ઉપર ચઢી જાય. હા, મને મારીને પછી તું બલે શૂળી ઉપર ચઢી જજે. નકામી ખડખડ ન કર. ચૂપ રહે. સમય જતો રહે છે.

એમ કહી જ્યો ગુરૂ શૂળી ઉપર ચઢવા જાય છે તેવાજ ચેલાએ આવી ગુરૂને પકડી હડસેલો માર્યો, તેને છૂટો કર્યો ને પોતે ચઢવા લાગ્યો. પાછું ગુરૂએ પણ તેમ કર્યું. આ જોઈ ગળગેડના સિપાઇઓ કામદારો વિગેરે જોયો આ તમાસો જોતા હતા તેમણે પૂછ્યું “ કે તમે . શૂળીપર ચઢવા માટે શા સાડ લેલોછો ” સાધુએ કહ્યું કે “ અમને એ વાત પૂછશે નહિ. અમને શૂળી ઉપર ચઢવા દો. કેમકે આવો સમય મળવો દુર્લભ છે. ” આ વાત અહીં રહી. હવે અહીં ગળગેડનો રાજ્યકારભારભાર કેમ ચાલતો હતો તે જુઓ. ગળગેડ પાસે ખુશામતીઆઓની સભા ભરાઈ હતી. પોતે ત્યાંથી ઉડી ભોજન કરી આવી સિંહાસનપર બેઠા અને બધાને કહેવા લાગ્યા કે વેંગણનું શાક ઘણું ઉત્તમ થાય છે. આ સાંભળી ખુશામતીઆ બોલ્યા કે ધન્ય છે મહારાજની ખુદ્દિને કે વેંગણનું શાક આખતાં જ શીઘ્ર તેની પરીક્ષા કરી નાખી. સાંભળો મહારાજ, વેંગણ ઉત્તમ છે તે માટેજ પરમેશ્વરે એની ઉપર મુગટ, ચારે તરફ કલગી, બહારનો વર્ણ ધનસ્યામ અને અંદરનો વર્ણ માખણ જેવો બનાવ્યો છે. આ સાંભળી ગળગેડ અને આખી સભાના લોક બહુ પ્રસન્ન થઈ હસવા લાગ્યા. તે પછી ગળગેડ પોતાના મેહેલમાં સૂવા માટે ગયો એટલે કામકાજ બંધ થયું. ખુશામતીઆઓએ ચોકી પેહેરાવાળાઓને કહ્યું કે ન્યાં સુધી સવારે અમે આવીએ નહિ ત્યાં સુધી રાજ સાથે કોઈના મેળાપ થવા દેશો નહિ. તેઓ બોલ્યા ઠીક છે, પણ આજે કંઈ હાથમાં પીળું પડ્યું નહિ. ખુશામતીઆ—આજે ન પડ્યું તો કાલે પડશે. તમારો ને અમારો તો ભાગજ છે ને ? ખજનામાંથી અને પ્રજા પાસેથી કઢાવીને જે કંઈ ઘેર લાંબાવાય તે આપણું જ છે ! ન્યારે રાજને બધાએ મળીને નશામાં તથા રંડીબાજી આદિ ખેલમાં વળગાડી દઈશું ત્યારે પછી લીલાદેહર છે. ખજનો આપણોજ છે. આપસમાં મેળાપ રાખજો.

કોઈ ફૂટશો નહિ, આ સાંભળી બધાએ બોલ્યા—“ હા, હા, એજ ઠીક છે ”
તે પછી તેઓ જતા રહ્યા.

ન્યારે ગળ્ગોડ સૂતા ગયો ત્યારે ગરમ મસાલો જેમાં પડ્યો હતો એવા વેંગણનું શાક તેને ગરમ પડ્યું. તેને ઝાડની હાજત થઈ લોટા લઈ જન-
રમાં ગયો. આખી રાત્રિમાં કંઈ ત્રીસેક જુલાબ થઈ ગયા. આખી રાત ઊંઘ
ન આવી. ઘણો વ્યાકુળ થયો ત્યારે વેંદોને બોલાવ્યા. તેઓ પણ ગળ્ગોડ
જેવાજ હતા. આડી અવળી ઔપધિ અપાયાર્થી તેમણે વધારેજ બગાડો કર્યો.
ગળ્ગોડ પાસે બુદ્ધિમાન વૈદ કેમ કરી રહી શકે ? ન્યારે સવાર થઈ ત્યારે
પુશામતી મંડળે સભાનું સ્થાન ઘેરી લીધું અને દાસીઓને પ્રશ્ન કર્યું કે
મહારાજ શું કરે છે ?

દાસી—આજ આખી રાત જુલાબ થયા હતા અને બહુ વ્યાકુળ છે.

પુશામતીઆ—શું કોઈ રાતે મહારાજ પાસે આવ્યું હતું ?

દાસી—દશ બાર જણ આવ્યા હતા.

પુશામતીઆ—કોણ કોણ આવ્યા હતા ?

દાસી—ત્રણના નામ જાણું છું. બીજાના નથી જાણતી.

આ સાંભળી પુશામતીઆ વિચારમાં પડ્યા કે કોઈએ આપણી નિંદા
તો નહિ કરી હોય ? માટે આજથી આપણામાંથી એક બે પુરષે રાતે પણ
હાજરીમાં અવશ્ય રહેવું જોઈએ. બધાએ કહ્યું કે બહુ સારી વાત છે.

એટલામાં આઠ વાગ્યાને અમલે કરમાયેલે ચેહેરે ગળ્ગોડ આવ્યો ને
ગાદીપર બેઠો ત્યારે પુશામતીઆઓએ પણ એથી સોગણું મુખ મ્લાન કરી
શોકાકૃતિ જેવું મુખ કર્યું ને ઉપરથી પોતાની ખોટી ચેષ્ટાઓ દેખાડી.

ગળ્ગોડ—વેંગણનું શાક ખાવામાં તો સ્વાદિષ્ટ હોય છે પણ બાદી
કરે છે. એથી અમને ઘણા જુલાબ થયા ને આખી રાત હું દુઃખી થયો.

પુશામતીઆ—વાહવાહ, મહારાજ, આપના જેવા કોઈ રાજ થયા
નથી ને હાલ પણ કોઈ નથી. કેમકે મહારાજાએ ખાતી વખતે વેંગણના
ગુણોની પરીક્ષા કરી અને આખી રાત્રિમાં તેના દોષ પણ જાણી લીધા.
જુઓ, મહારાજ, ન્યારે વેંગણ દુષ્ટ છે ત્યારેજ પરમેશ્વરે એની ઉપર ખીલી
અને ચારે તરફ કાંટા વળગાડી દીધા છે, અને ઉપરનો વર્ણ કોયલા જેવો
અને અંદરનો રંગ કુષ્મીની ચામડી જેવો બનાવ્યો છે.

ગળ્ગોડ—કેમ વાઝ ? કાલે રાતે તો તમે એની પ્રશંસામાં મુગટ

આદિના અલંકાર આપતા હતા અને હવે એની નિંદામાં ખીલી આદિની ઉપમા આપો છો. હવે અમે શું સાચું માનીએ ?

ખુશામતીઆ (ગભરાઇને)—ધન્ય, ધન્ય છે આપની વિશાલ બુદ્ધિને. કેમકે ગઈ સાંજની વાત હજી સુધી પણ ભૂલ્યા નથી. સાંભળો, મહારાજ, અમને બદમાશ વેંગણ સાથે શું લેવું દેવું હતું ? અમને આપની પ્રસન્નતામાં પ્રસન્નતા અને અપ્રસન્નતામાં અપ્રસન્નતા છે. જો આપ દિવસને રાત્રિ અને રાત્રિને દિવસ કહો, સાચાને જૂઠું અને જૂઠાને સાચું કહો તો તે સર્વે કબુલ છે.

ગબર્ડીડ—હા, હા, નોકરોનો એજ ધર્મ છે કે કદી પણ સ્વામીની કોઈ પણ વાતમાં પ્રત્યુત્તર ન આપે પણ હાજી હા કરે.

ખુશામતીઆ—ખરી વાત છે. તેમ રાજાઓનો પણ એજ ધર્મ છે કે કોઈ પણ વાતની કદી ચિંતા ન કરે. રાત દિવસ પોતાના સુખમાં મગ્ન રહે. નોકર ચાકરો પર સદા વિશ્વાસ રાખી સર્વ કામ એમને સ્વાધીન કરે, વાણીઆની પેઢે હિસાબ કિતાબ જોવાની કદી તરદી ન લે. જે કોઈ સફેદનું કાળું કે કાળાનું સફેદ કરે તેજ બરાબર રાખે. જે ઝાડ વાવે તે કદી પણ ન ઉખાડે. ગમે તેટલો અપરાધ થાય તો પણ જેને ગ્રહણ કરે તેને કદી પણ ન છોડે. કેમકે રાજા થઈને પણ જ્યારે કોઈ કામ ઉપર ધ્યાન આપી પોતાનાં આત્મા, મન તથા શરીરને પરિશ્રમ આપે તો એમજ જાણવું જે તેના કરમ કુટ્યા. અને જ્યારે હિસાબ કિતાબમાં ધ્યાન આપે ત્યારે તો એમજ જાણવું જે તે મહાન્ દરિદ્રી છે; રાજા નથી.

ગબર્ડીડ—વાર ? મારા જેવો કોઈ રાજા અને તમારા જેવા સભાસદો કદી કોઈ થયા હશે અને આગળ પણ કોઈ થશે ?

ખુશામતીઆ—નહિ નહિ, કદાપિ નહિ, એવા તો થયાયે નથી અને થશે પણ નહિ. અને છે પણ નહિ.

ગબર્ડીડ—ખરૂં છે. શું ઇશ્વર પણ અમારાથી વધારે ઉત્તમ હશે ?

ખુશામતીઆ—કદી પણ નહિ થઈ શકે. કેમકે એને કાંઈએ જોયો છે ? આપ તો સાક્ષાત્ પરમેશ્વર છો. કેમકે આપની કૃપાથી દરિદ્રીનો ધનાઢ્ય, અયોગ્યનો યોગ્ય થાય છે અને અવકૃપાથી ધનાઢ્યનો દરિદ્રી, યોગ્યનો અયોગ્ય તત્કાલ થઈ શકે છે !

એટલામાં નિયત કરેલા પ્રાતઃકાળને સાયંકાળ માની બધા સ્વાગયા. બ્યારે સાયંકાળ થયો ત્યારે ફરીથી સભા ભરાઇ. એટલામાં સિપાઇઓએ આવી સાધુઓની વઢવાડની વાત કહી. તે સાંભળી ગબર્જીડ પોતાની સભા સહિત ત્યાં ગયો અને સાધુઓને પૂછ્યું કે તમે શળીપર ચઢવામાં માટે શા માટે સુખ માનો છો.

સાધુ—તમે અમને પૂછશો નહિ. અમને ચઢવા દો. સમય વીતી જાય છે. આવો સમય અમને મહાન દૈવથી મળે છે.

ગબર્જીડ—આ સમયે શળી પર ચઢવાથી શું ફળ થશે ?

સાધુ—અમે નહિ કહીએ. જે ચઢશે તે ફળ જોઈ લેશે. અમને ચઢવા દો.

ગબર્જીડ—નહિ નહિ. જે ફળ થતું હોય તે કહો. સિપાઇઓ એમને અહીં પકડી લાવો. (સિપાઇઓ આ હુકમ સાંભળી સાધુઓને પકડી લાવ્યા.)

સાધુ—અમને કેમ ચઢવા દેતા નથી ? હરકત શા માટે કરો છો ?

ગબર્જીડ—જ્યાં સુધી તમે એનું ફળ નહિ કહેશો ત્યાં સુધી અમે કદી પણ નહિ ચઢવા દઇએ.

સાધુ—બીજાને કહેવાની તો વાતજ નથી. પરંતુ તમે હક કરો છો તો સાંભળો. જે કોઇ માણસ આ સમયે શળી પર ચઢી પ્રાણુ લાગશે તે તે ચતુર્ભુજ થઇ વિમાનમાં બેસી આનંદ રૂપ સ્વર્ગને પ્રાપ્ત કરશે.

ગબર્જીડ—ઓ હો, એવી વાત છે તો તો હુંજ ચઢું છું. તમને નહિ ચઢવા દઉં.

એમ કહી તરત પોતેજ શળ ઉપર ચઢી પ્રાણુ છોડી દીધો. સાધુ પોતાના આસન ઉપર આવ્યો ને ચેલાએ કહ્યું કે “ મહારાજ, ચાલો, અહીં હવે રહેવું ન જોઇએ.” ગુરૂએ કહ્યું કે “ હવે કંઇ ચિંતા નથી. જે પાપનું મૂળ ગબર્જીડ હતો તે તો મરી ગયો છે. હવે ધર્મરાજ્ય થશે. હવે શી ફીકર છે ? અહીંજ રહો.”

ગબર્જીડના મૃત્યુની વાત સાંભળીને તેનો નાનો ભાઇ જે મોટો વિદ્વાન અને પિતાની પેઠે ધાર્મિક હતો તે, તથા તેના પિતાના જેવા ધાર્મિક સભાસદો, અને પ્રજામાંના સત્પુરુષો, જેમને પિતાના મરણ પછી ગબર્જીડે કાઢી મૂક્યા હતા, તેઓ સઘળા આવ્યા અને તેના નાના ભાઇ સુતીતને રાજ્યાધિકારી કર્યો. ગબર્જીડના શબને શળી ઉપરથી ઉતારી અગ્નિદાહ કર્યો અને

ખુશામતીઆઓના મંડળને અત્યુચ્ચ દંડ કરી કેટલાકને કેદ કર્યા અને ઘણાને નૌકામાં બેસાડી સમુદ્ર વચ્ચેના કોઇ બેટમાં બંદીખાને નાખ્યા, પછી તેઓ અત્યુત્તમ વિદ્વાન તથા ધાર્મિકોની સંમતિથી શ્રેષ્ઠોનું પાલન, દુષ્ટોનું તાડન, વિદ્યા, વિજ્ઞાન તથા સત્ય ધર્મની વૃદ્ધિ આદિ ઉત્તમ કર્મો કરી પુરુષાર્થથી યથાયોગ્ય રાજ્યવ્યવસ્થા ચલાવવા લાગ્યા. ફરીથી પ્રકાશવતી નગરી નામની વ્યવસ્થા ચાલવા લાગી અને ફરીથી નગરીનું પ્રકાશવતી નામ પ્રકાશવા લાગ્યું અને ઉચિત સમયે સર્વ ઉત્તમ કામ થવા લાગ્યા.

ન્યારે જે દેશના પ્રાણીઓનું અભાગ્ય ઉદય પામે છે ત્યારે ગળગંડ જેવા સ્વાર્થી, અધર્મી તથા પ્રજાનો વિનાશ કરનારા રાજા, ધનાઢ્ય, અને ખુશામતીઆઓની સલા થાય છે; તેમ તેમના જેવીજ અધર્મી, ઉપદ્રવી તથા રાજવિદ્રોહી પ્રજા પણ થાય છે. અને જ્યાં જે દેશનાં પ્રાણીઓનું સૌભાગ્ય ઉદય થવાનું હોય છે ત્યારે સુનીતના જેવા ધાર્મિક, વિદ્વાન તથા પુત્રવત્ પ્રજાનું પાલન કરનારી રાજસહિત સલા થાય છે; તેમ ધાર્મિક, પુરુષાર્થી તથા પિતા સમાન રાજા પ્રબંધમાં પ્રીતિયુક્ત મંગલકારિણી પ્રજા પણ થાય છે. જ્યાં અભાગ્યોદય થાય છે ત્યાં વિપરીત બુદ્ધિના મનુષ્યો પરસ્પર દ્રોહાદિ સ્વરૂપ તથા ધર્મથી વિપરીત એવાં દુઃખનાંજ કામ કર્યા કરે છે. જ્યાં સૌભાગ્યોદય થાય છે ત્યાં લોકો પરસ્પર ઉપકાર, પ્રીતિ, વિદ્યા, સત્ય, ધર્મ આદિ કાર્યો અધર્મથી દૂર રહી કરતા જાય છે, અને તેઓ સદા આનંદને પ્રાપ્ત કરે છે.

મનુષ્ય કદી વિદ્યા ઓછી પણ જાણતો હોય પરંતુ પૂર્વોક્ત દુષ્ટ વ્યવહારોને છોડી ધાર્મિક થઈ ખાવું, પીવું, બોવું, સાંભળવું, બેસવું, ઊઠવું લેવું, આપવું આદિ વ્યવહાર સત્યથી યુક્ત યથાયોગ્ય કરે છે તે જ્યાં પણ કદીયે દુઃખી થતો નથી. અને જે સંપૂર્ણ વિદ્યા ભણીને પણ પૂર્વોક્ત ઉત્તમ વ્યવહારોને છોડી દુષ્ટ કર્મો કરે છે તે જ્યાં પણ કદીયે સુખ મેળવી શકતો નથી. માટે સર્વ મનુષ્યોને ઉચિત છે કે છોકરા છોકરીઓ, ઇશ્વર, આડેસીપાડેસી તથા સ્વામી ભૂત્ય આદિને વિદ્યા તથા સુશિક્ષાથી યુક્ત કરી સર્વદા આનંદમાં રહે.

પ્રિયવર મહાશયજી નમસ્તે,

આપને કદાચ વિદિત હશે કે મારી તરફથી વિચાર દર્પણ, આર્ય, સમીક્ષક વિગેરે પત્રો એક પછી એક પ્રસિદ્ધ થયાં અને બંધ પડી ગયાં. પત્રો બંધ પડ્યાં તેનાં કારણો અનેક છે, પણ તેમાંનું મુખ્ય કારણ એજ છે કે આશ્રયના અભાવને લીધે ખમવી પટેલી ખોટ અને તેવી ખોટ હમેશા ખમવા બેઠેલી ધનસામગ્રીનો અભાવ. આ કારણથી દેશસેવા તેમજ ધર્મ-સેવા કરવાની ઉત્કટ ઈચ્છા છતાં મારે પત્રો બંધ કરવાં પડ્યાં. તે પછી હું અધ્યયનમાં રોકાયો અને અવકાશ નહિ મળવાથી લેખ સંબંધી સર્વ કાર્ય મેં બંધ કર્યું હતું.

પરંતુ તે જગનિયન્નાની મહાન્ કૃપાથી મારા અધ્યયનમાં મને યશ મળતો ગયો છે અને યદ્યપિ હું અધ્યયનમાંથી કેવળ મુક્ત થયો નથી તથાપિ હાલ કેટલોક અવકાશ મળવાથી પુનઃ લેખ સંબંધી કાર્ય કરવાને હું સમર્થ થયો છું. માટે આ પત્રમાં જે યોજના મેં આપની આગળ રજૂ કરી છે તે ઉપર સંપૂર્ણ લક્ષ્ય આપી મારા કા્યમાં સહાય કરશો એવી આશા છે.

આપ જાણતા હશે કે મારી તરફથી કેટલાંક નાનાં પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થયાં છે. તેમજ સાહિત્ય, સંસાર, ધર્મ, નીતિ, વિદ્યા (science) ઇત્યાદિ વિષયો ઉપરના સર્વમાન્ય ગ્રંથોનાં ભાષાંતરો તથા સ્વતંત્ર પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કરવાની મારી ઈચ્છા હતી અને હજી પણ છે. મેં મારાં ચોપાનિયાંમાં આ પ્રયત્ન શરૂ કર્યો હતો પરંતુ ચોપાનિયાં બંધ પડવાથી મારી ઈચ્છા પાર પડી નહિ; પણ હવે તે પૂર્ણ કરવાની ઉમેદ રાખું છું. એટલે કે ચોપાનિયાં વિગેરેમાં છપાતાં અધૂરાં રહેલાં પુસ્તકો તેમજ મારી પાસે લેખેલાં પડેલાં પુસ્તકો એક પછી એક પ્રસિદ્ધ કરવાની મારી ઈચ્છા છે. પણ એકાદ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થાય અને તે વેચાઈને બીજું પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરવા માટે જોઈતાં નાણાં વસુલ થાય નહિ ત્યાં સુધી હું બીજું પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરી શકું એમ નથી. અને તેથી જો ચાર પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થતાંમાંજ વર્ષો નીકળી જાય. આપ જાણો છો કે સંસાર ક્ષણભંગુર છે અને જીંદગીનો ભરોસો નથી; માટે જે શુભ કાર્ય આપણે આરંભીએ તે શીઘ્ર સિદ્ધ થવામાંજ લાલ્સ છે. અને એટલા માટે હું આપ જેવા મુક્તની સહાયતાની આશા રાખું છું, અને નીચેની બાબતો ઉપર આપનું ખાસ ધ્યાન ખેંચું છું.

૧. આરંભમાં કેટલાંક ચોપાનિયાંને જેમ ગ્રાહકોની એક ચોક્કસ સંખ્યાની જરૂર હોય છે અને જે ગ્રાહકો ઉપરજ તેમનું અસ્તિત્વ હોય છે તેમ મારી તરફથી જે જે પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થાય તે પ્રસિદ્ધ થતાંજ ખરીદવાની પ્રતિજ્ઞા કરે એવા ઓછામાં ઓછા ૫૦૦ અને વધારેમાં વધારે ૧૦૦૦ ગ્રાહકોની મને આવશ્યકતા છે. આવા ગ્રાહકોને

હું મારા સહાયક તરીકે ઓળખીશ અને જ્યાં સુધી ૫૦૦ સહાયક મળશે નહિ ત્યાં સુધી પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કરવાનું કામ હું શરૂ કરીશ નહિ.

૨. દર વર્ષે ઓછામાં ઓછું ૩૧ નું પુસ્તક અથવા પુસ્તકો અને વધારેમાં વધારે ૩૩૧ નું પુસ્તક અથવા પુસ્તકો મારી તરફથી બહાર પડશે. પુસ્તકની છપાઇ વિગેરે બહુ સારા પ્રેસમાં થશે. તેનો નમુનો આ આપને મોકલેલા પત્ર ઉપરથી સમજી લેવો. પુસ્તકની જે કીમત રાખવામાં આવશે તેની પોણી કીમત સહાયક પાસેથી લેવામાં આવશે. એક હજાર સહાયકો કરતાં વધારે સહાયકોની મને અવશ્યકતા ન હોવાથી હજાર ઉપરાંતના આહુકોને આ નિયમ લાગુ પડશે નહિ. અને મારી તરફથી પ્રસિદ્ધ થતાં પુસ્તકો ખરીદવાની પ્રતિજ્ઞા લેવાની તેમને જરૂર પડે નથી.

૩. કોઇપણ પુસ્તક છપાઈને તૈયાર થાય કે હસ્તપત્ર દ્વારા અથવા કોઈ પણ પત્રમાં બહેરખબર દ્વારા અથવા એવાજ કોઈ સાધનથી તેની ખબર સહાયકને આપવામાં આવશે. તેમાં પુસ્તકની કીમત તથા ટપાલ ખર્ચ આદિ જે થશે તે સર્વ જણાવવામાં આવશે. આ ખબર મળી કે સહાયકે એક માસની અંદર (અ) પુસ્તકની કીમત ભરીને પુસ્તક લઈ જવું, (બ) પોસ્ટ માર્ફ્ટે મંગાવવું હોય તો કીમત તથા ટપાલ ખર્ચ જે થતો હોય તે મળીને મનીઆર્ડરથી પૈસા મોકલવા અથવા વેલ્યુપેબલથી મોકલી દેવાનું લખવું.

૪. ઉપરની આ ત્રણ કલમોમાં સહાયક થનારે જે જે કરવું જોઈએ તે કરવાની જગ્યા પ્રતિજ્ઞા લેશે તેઓજ મારા ખરા સહાયક છે એમ હું માનું છું. પ્રતિજ્ઞા લેવાની બાબતમાં હું જે આટલું બધું લખું છું તેનું કારણ એજ છે કે તેવું થાય તોજ પુસ્તકો જલદી પ્રસિદ્ધ કરી શકાય અને આરંભેલું કામ લાંબી ન પડે. તેમજ ઉપલી પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરવામાં કંઈ ગેરવાજબી પાડું નથી, તેમ તે કંઈ એવી કઠિન કે નહિ પાળી શકાય એવી પણ નથી. માટે આપને જો તેમ લાગતું હોય ને આપ તે પાળી શકતા હો તોજ આ સાથે મોકલેલા કાર્ડ ઉપર આપનું નામ, રથાન, વિગેરે સ્પષ્ટ અક્ષરોમાં લખી તે કાર્ડ બનતી ઉતાવળે મોકલશો તો હું આપનો અત્યંત આભાર માનીશ. ઈત્યલમ્.

લા. આપનો દૃષ્ટાકાંક્ષી
પ્રાણજીવન વિકલ્પકાસ ગુપ્ત.

તા. ૬. હાલ તુરત જે પુસ્તકો મારી પાસે અધૂરાં છે અને જે હું પ્રસિદ્ધ કરવા માગું છું તેની યાદી આપની બધી માટે નીચે આપી છે તેમાંથી કયું પુસ્તક પ્રથમ હાથમાં લેવું તે હજી નક્કી કર્યું નથી. ૫૦૦ સહાયક થયા પછી છપાવવાનો આરંભ થશે એટલે તે બાબત નક્કી થશે.

વિચાર દર્પણમાં અધૂરાં રહેલાં પુસ્તકો :—૧ વિદ્યુન્માનસ શાસ્ત્ર. ૨ તરણીને બાધ. ૩ ઇતિહાસ.

સાપ્તાહિક તથા માસિક આર્યમાં અધૂરાં રહેલાં પુસ્તકો:—૪ સ્વામી વિરમનંદ સરસ્વતી. ૫ ધર્મ. ૬ વેદ. ૭ દાનકર્મ. ૮ તન મન ધન ગુસાંઈજીને અર્પણ. ૯ વ્યવહારભાનુ. ૧૦ ચીના લોકનો વૃત્તાંત. ૧૧ ઉપનિષદ્. ૧૨ પ્રહાયજ્ઞ. ૧૩ અવિધા.

અન્ય ગ્રંથો જેનો કોઈપણ ભાગ છપાયો નથી તે:—૧૪ સંસારસુખ. ૧૫ સોમ-મનાથની મૂર્તિ. ૧૬. ચમલોકની યાત્રા. ૧૭. ભવિષ્ય પુરણની સમીક્ષા.

ભરત ખંડમાં હાલ ચાલતી રાજકીય હીલચાલમાં રાજ્ય અને પ્રજા વચ્ચેના સંબંધનું જ્ઞાન કરાવનાર ઈંગ્રેજી પુસ્તકોનાં ભાષાંતરો, જેવો કે:—૧૮ એડમંડ બર્કનું “અમેરિકા ઉપર કર નાખવા વિષે”નું ભાષણ. ૧૯ એડમંડ બર્કનું “અમેરિકા સાથે સમાધાની કરવા વિષે”નું ભાષણ. ૨૦ ટોમસ પેનદ્વત “મનુષ્યના હક.”

ઉપલાં પુસ્તકો બનતી ત્વરાએ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે. અને તે પ્રસિદ્ધ કરવાનું કામ આપના હાથમાં છે. કેમકે ૫૦૦ સહાયકો જેમ જલદીથી થશે તેમ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થવાનો આશંક થશે. માટે જે આપની મરજી સહાયક થવાની થાય તો વિલંબ ન કરતાં આ સાથે મોકલેલા કાર્ડ ઉપર આપનું નામ વિગેરે લખી રવાના કરશો એવી આશા રાખું છું.

વિશેષ—જે જે પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થશે તે ખરીદનાર સહાયકને કેટલાંક પુસ્તકો સામઠા બંધાવવા હોય તો તેમ કરવાને સવળ પડે એટલા માટે દરેક પુસ્તકનાં પાનાંનો આકાર એક સરખો “એટલે ડેમી ૮ પેજ” રાખવામાં આવશે, ડેમી ૮ પેજ આકાર તે આ પત્રનું કદ છે, અને આ પત્રમાં જેટલો કાગળ વપરાયો છે તે ડેમી અડધો ફોર્મ છે. બીજી મારી તરફથી આજ સુધીમાં જે પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થયાં છે અને જે હાલ વેચાય છે તે પુસ્તકોનું કદ નાનું છે. પણ પ્રસિદ્ધ થએલાં પુસ્તકો અને પ્રસિદ્ધ થનારાં પુસ્તકોનું કદ સરખું રાખી સહાયક પાસે પુસ્તકોનો આખો સંગ્રહ રહે એટલા માટે તે પુસ્તકોની થોડી નકલો ડેમી ૮ પેજ કદની છપાવી સહાયકોને હવે પછી પ્રસિદ્ધ થનારા દરેક પુસ્તક સાથે એક એક પુસ્તક મફત આપી દેવામાં આવશે. કારણ કે સહાયકોમાંથી કેટલાક સહાયક પાસે તે પુસ્તકો હોવાનો સંભવ છે અને એટલા માટે જેમની પાસે તે પુસ્તકો હોય તેઓને ફરીથી ખરીદવાની જરૂર પડે તે પણ અથોગ્ય છે. છતાં પાંચસોમાંના દરેક સહાયકને પુસ્તકો મફત આપી શકાશે નહિ; અને તેથી જે સહાયકોનાં નામ તા. ૧ લી જુલાઈ ૧૯૦૭ ની પૂર્વે નોંધવામાં આવશે તેમનેજ આ લાભ મળશે.

એક પછી એક જે પુસ્તકો મફત આપવામાં આવશે તેની યાદી નીચે આપી છે:—

- પુસ્તક ૧ છું:—(૧) સંખ્યા
(૨) રાતપ્રશ્નોત્તરાવળી
(૩) પુરાણની ઉત્પત્તિ.
(૪) વેદ શું છે?

આ ચાર પુસ્તકો એકજ પુસ્તકમાં છાપવામાં આવશે.

પુસ્તક ૨ શુ' :—સ્વર્ગમાં સપ્તેકટ કમિટી.

પુસ્તક ૩ શુ' :—સ્વર્ગમાં મહાસભા.

પુસ્તક ૪ શુ' :—પ્રવાસીનું સ્વપ્ન.

ઉલ્લે આપની એજ વિનંતિ છે કે આ પત્ર જે શુભેચ્છાથી મેં લખ્યો છે તેવીજ શુભેચ્છાથી આપ વાંચી સહાયક બનશો અને જેમ કોઈ વર્તમાનપત્ર અથવા ચોપાની-ચાના ગ્રાહક થયાથી દર વર્ષે નિયમિત લવાજમ લેવું પડે છે તેવીજ રીતે આ પુસ્તકો ખરીદવા માટે પણ નિયમિત રકમ દર વર્ષે લેવાની છે એવું માની આ સાથે મોકલેલો કાર્ડ મોકલશો એવી આશા છે. જો આપની મરજી ગ્રાહક થવાની ન હોય તો તે પ્રમાણે લખીને મોકલશો કે જેથી હું આપના કાર્ડની વાટ ન જોઉં. એક આર્થ દાખલ આ પત્ર મેં આપને મોકલ્યો છે, આપને સહાયક ન થવું હોય તો કંઈ નહિ, પણ આપ “હા” અથવા “ના” લે કંઈપણ પ્રત્યુત્તર ન મોકલો તો પછી મારે શું સમજવું? માટે કૃપા કરી કંઈપણ પ્રત્યુત્તર મોકલશો અવી આશા છે. સુસ્તેષુ કિંઁ વહુના।

આ૦ વિ૦ ગુપ્ત.

વિશેષ.

માસિક આર્યના ચાર અંકો નીકળ્યા હતા જેમાંની કેટલીક નકલો શીલ રહી હતી તેમાંથી આ પુસ્તક-વ્યવહારમાનુ-બંધાવીને બહાર પાડ છે. ફક્ત મુખપૃષ્ઠ ફરીથી છપાવ્યું છે અને બાકીનાં પાનાં જેમનાં તેમ છે; એટલે કે આ પુસ્તક સહાયક સંબંધી પત્રો બહાર પાડ્યાં પછી તેમાં જણાવ્યા પ્રમાણે ૫૦૦ સહાયકો થઈ ગયા પછી બહાર પાડ્યું છે એમ કોઈએ ધારવું નહિ.

આ પુસ્તકો બંધાવતી વખતે કેટલીક નકલોમાં સહાયક સંબંધી પત્રો પુસ્તકને અંતે બાંધવામાં આવ્યાં છે. અને એવાં પુસ્તકો, જેમને અમે તે પત્રો અગાઉ મોકલ્યા નથી તેવા ગૃહસ્થોને, મોકલીશું. માટે તે પત્રો જેઓના વાંચવામાં આવે તેમણે મહેરબાની કરી સહાયક થવું હોય અથવા ન થવું હોય તેો તે પ્રમાણે “હા” અથવા “ના” તો જવાબ જરૂર લખવો.

પ્રા. વિ. ગુપ્ત.

મેટેનર.

વીરજી, ગુપ્ત અને કમ્પની.

૨ જે બોધિસિદ્ધ, મુંબઈ.

છપાય છે:—“વિદ્યુ-માનસ શાસ્ત્ર.”

